

Editoriaal

David Blomme

Trots en verheugd. Precies één jaar nadat we in een haastig moment van besluiten het voorstel lanceerden om ons Gezelschap opnieuw van een intern tijdschrift te voorzien, zijn dit vandaag onze gevoelens bij de presentatie van dit allereerste nummer van *EXTIEM* dat we bedachten met de familienaam *Rondzendbrief van het Gezelschap voor psychoanalyse en psychotherapie*. Het is dus wel degelijk familie van de sinds geruime tijd stopgezette *Rondzendbrief uit het Freudiaanse veld*, maar er onvermijdelijk ook van verschillend. Het landschap waarbinnen het Gezelschap opereert, is sedertdien immers eveneens aan grondige veranderingen onderhevig geweest. Een nieuw concept en een nieuwe naam drongen zich bijgevolg op.

EXTIEM had één van Lacans alternatieve namen voor het onbewuste kunnen zijn. Met dit neologisme ondernam Lacan, zoals hij dat later ook via de topologie zou proberen, reeds vrij vroeg een poging om iets uit de drukken van de plaats die het reële in de psychoanalytische kliniek inneemt voorbij de imaginaire binnen-buiten dualiteit waartoe het denken van de mens veroordeeld lijkt.¹ *EXTIEM* duidt op die manier iets aan van het object van onze discipline. Maar evengoed mag *EXTIEM* als verdichting tussen binnen en buiten voor ons gelezen worden als het doel waartoe dit tijdschrift zich wil lenen binnen het kader van onze vereniging: het vlecht- en uitwisselingspunt worden tussen de intimiteit van ons individueel werk en het buiten van ons gezelschap als groep waarin we dat werk trachten te verenigen. Drempels dienen daarbij overwonnen en valkuilen vermeden. Om de verlamme werking van een vooropgezet ideaal zoveel mogelijk de wind uit de zeilen te nemen, wensen we met *EXTIEM*, zoals we dat reeds eerder lieten verstaan, vooral het accent te leggen op eenieders singuliere *work in progress*. Diversiteit zowel naar inhoud als naar vorm wordt daarbij de norm.

Dat de tijd voor *EXTIEM* rijp was, konden we in elk geval afleiden uit het enthousiasme waarmee ons voorstel werd ontvangen en uit de vlotte wijze

---

¹ Het is in zijn zevende seminarie dat Lacan de term *extimité* voor het eerst laat vallen : “... cette extériorité intime, cette extimité qui est la Chose ...”. In het zestiende verwijst hij nog tweemaal naar deze passage, waar hij het heeft het over “l’extime”. Deze term, die bij Lacan dus slechts een drietal keer letterlijk voorkomt, kreeg een ruimere bekendheid nadat Miller er in de jaren tachtig een volledig seminarie aan wijdde met de titel “L’Extimité“ (Download: <https://www.dropbox.com/s/06dvlwmppt5hnu3/Ext.zip>).

Editoriaal

waarop we dit eerste nummer vervolgens konden samenstellen. In deze eersteling vindt u een mix van bijdragen die rechtstreeks voortvloeien uit activiteiten die werden georganiseerd tijdens ons vorig werkjaar en bijdragen die daarbuiten ontstonden. Naast een eerste tekst uit het *Atelier voor psychoanalyse*, vonden we tot onze grote blijdschap niet minder dan *alle* sprekers van onze jongste *INTERcartelDAG* bereid om aan dit nummer mee te werken. In de rubriek *Kliniek* die we ertussen plaatsten, bundelden we ten slotte twee bijdragen die zich inspireren op het werk van Dolto en één bijdrage uit de intercarteldag van een jaar terug.

Of, en zo ja wanneer, ons tweede nummer verschijnt, zal van u afhangen. Moge de lectuur van dit eerste nummer aanstekelijk werken en u wat dit betreft op ideeën brengen!

Atelier

Paranoia en melancholie

Dominique Hubain

Jasper meldt zich aan met chronische hoofdpijn en met hetgeen hij een “majeure depressie” noemt. Deze laatste diagnose is hem medegedeeld door een psychiater die hij een aantal jaar geleden geraadpleegd heeft. De hoofdpijn kwelt hem sinds hij op een fietstocht ten val kwam, ongeveer drie maand voor ik Jasper ontmoet. Na het ongeluk is Jasper niet meer gaan werken. Aan de valpartij heeft hij een lichte hersenschudding overgehouden. Ondanks het feit dat de onderzoeken geen hersenletsels aan het licht gebracht hebben, is de hoofdpijn nooit meer helemaal weggetrokken. Jasper vreest dat hij zich op het werk niet meer voldoende zal kunnen concentreren en dat hij een andere job zal moeten zoeken die mentaal minder belastend is. Het beeld dat hij zich over de toekomst vormt, mondt steevast uit in een soort doemscenario waarin hij uiteindelijk in de goot belandt.

“Het is niet alleen de hoofdpijn op zich” zegt Jasper, “Het ergste van alles is dat ik mij heb laten overtuigen door de collega’s om mee te gaan op die fietstocht”. Hij zegt dat hij vooraf bedacht had dat de uitstap hem geen goed idee leek. Hij was zoals gewoonlijk overwerkt en dat had niet in het minst te maken met de specifieke wijze waarop Jasper zich opstelt tegenover zijn collega’s. “Dat is het probleem”, zegt hij, “Ik zat in een sociaal isolement, ik dacht dat ik bij mijn collega’s steun ging vinden, maar dat was een misvatting”, “Ik deed alles om hen te behagen: grapjes maken, interesse tonen, complimentjes geven,...”, “Ik ben mezelf kwijt geraakt, ik ben een sociale kameleon geworden”, “Ik sprak nooit iemand tegen omdat ik goed in de groep wou liggen, ik stelde mij onderdanig op om geen klappen te krijgen”. Hij vergelijkt zich op dat vlak met zijn vader die eveneens een “charmante” kant had, maar ook moeite had om “neen” te zeggen. Eén collega in het bijzonder heeft een grote invloed op Jasper gehad: een jonge vrouwelijke collega die zich “flirterig” tegenover hem opstelde. “Ik heb het mij laten welgevallen” zegt hij, het was vooral zij die erop aangestuurd had dat hij zou mee gaan op de fietstocht.

Vaak spreekt Jasper over het gevoel dat zijn collega’s hem “manipuleren”. Niet alleen is het zo dat hij op een actieve manier naar waardering hengelt, hij gaat er ook van uit dat sommige van zijn collega’s erop uit zijn om hem het leven zuur te maken. Zo heeft hij een collega die hem negeert wanneer ze op het perron staat te wachten en Jasper pas begroet wanneer ze elkaar op het werk

zien. Hij beschouwt dit als een “pesterij” en lijkt andere interpretaties uit te sluiten, bijvoorbeeld dat zijn collega veel belang hecht aan de scheiding tussen werk en privé of tijd nodig heeft om wakker te worden,... Jasper vertelt dat hij af en toe zijn hart lucht bij een aantal collega’s. Na een tijdje merkt hij dat hetgeen hij vertelt soms word doorgezegd. Eerder dan ervan uit te gaan dat er zoals overal op het werk geroddeld wordt, verwondert hij zich hierover en besluit hij dat hij niet op de geheimhouding van zijn collega’s kan rekenen. Wanneer hij aan zijn collega’s vertelt dat hij voetbalt, vraagt er iemand bij welke club hij speelt. Jasper verbaast zich over deze vrij banale vraag en benoemt de motieven van de vrouw die deze vraag gesteld heeft als “ongezonde nieuwsgierigheid”. Hij spreekt ook over “brutale vragen” die zijn collega’s hem soms stellen, dit blijkt dan te gaan over vragen zoals “Wat hebt ge dit weekend gedaan?”. Jaspers loopbaan laat zich eigenlijk lezen als een lange opeenvolging van jobs waarin hij zich te pletter werkt en waarin hij het gevoel heeft “gepest” of toch minstens “gemanipuleerd” te worden. Hij vlucht telkens van de ene job naar de andere in de hoop zich te verbeteren maar dat is eigenlijk nooit echt gelukt.

Naar mij toe doet Jasper in de eerste weken dat we elkaar zien een sterk appél. Na ons tweede gesprek laat hij mij weten dat hij een langdurige begeleiding wil. Hij belt geregeld tussen de sessies door om mij nog iets mee te delen, iets waar hij nog aan gedacht heeft naar aanleiding van het laatste gesprek. Een aantal weken nadat hij voor het eerst langsgekomen is, toont hij mij een oppervlakkige wonde ter hoogte van de pols: “Ik begin domme dingen te doen”, zegt hij en hij voegt eraan toe dat er maar één iemand zou zijn die het erg zou vinden mocht hij komen te overlijden, verwijzend naar zijn vriendin. Ik antwoord hem dat ik dat ook erg zou vinden en dat ik niet wil dat hij zoiets opnieuw doet. Hij overweegt een opname maar vraagt zich meteen ook af of dat iets aan zijn situatie zou veranderen. Ik treed hem bij in de overweging dat een opname op zich inderdaad niet zoveel zal veranderen, maar dat het wel belangrijk is dat hij in opname gaat indien hij het thuis niet meer veilig kan houden. Kort daarna beslist hij om bij zijn vriendin in te trekken, zonder echter zijn eigen woning op te geven. Zijn verwachtingen naar mij toe lijken vrij beperkt te zijn: “Ik denk niet dat gij mij gaat kunnen helpen om iets aan mijn problemen te veranderen” zegt hij. Hij vindt het belangrijk om te kunnen spreken over hetgeen fout gelopen is, maar mijn functie lijkt zich daarbij te beperken tot iemand die zijn verhaal aanhoort. Mijn vraag om geen autodestructieve acten te stellen lijkt wel een zeker effect te hebben: in een volgende sessie zegt hij dat er maar twee mensen zijn die het erg zouden vinden mocht hij er niet meer zijn. Het schijnbaar indijken van de suïcidedreiging heeft

echter een keerzijde: hij geeft aan te laf te zijn om zelfmoord te plegen en klaagt over het feit dat hij nu de rust kwijt is die gekoppeld was aan de gedachte om uit het leven te kunnen stappen. Ik antwoord dat we kunnen proberen om een uitweg te zoeken binnen het leven, maar hij staat erg sceptisch tegenover deze mogelijkheid. Jasper lijkt de huidige verwickelingen in zijn leven geenszins als een raadsel te beschouwen, laat staan dat hij van mij veronderstelt dat ik hem bij de ontrafeling ervan van dienst zou kunnen zijn. Eén keer vraagt hij mij hoe het komt dat hij zichzelf zo heeft kunnen verliezen, om vervolgens zelf te antwoorden dat hij teveel naar liefde hengelde, dat hij er teveel voor over had om erbij te horen. Soms vraagt hij ook wel hoe andere mensen omgaan met een depressie, met chronische hoofdpijn of met pesterijen op het werk. Dit lijkt echter meer weg te hebben van een zoektocht naar een referentiepunt of identificatiefiguren dan van een ondervraging van zijn verhaal op grond van een weten dat hij mij toeschrijft.

Jasper heeft zich steeds geïnteresseerd voor filosofie en psychologie, hij noemt zichzelf “hoogsensitief”, verwijzend naar zijn gevoeligheid voor wat een groep van hem verwacht. Ondanks het feit dat hij in de beschrijving van zijn problemen geen plaats lijkt toe te bedelen aan de werkzaamheid van het onbewuste, plaatst hij de moeilijkheden op zijn werk in de context van zijn geschiedenis. Hij deelt mij zijn beschouwingen mee, en het lijkt eerder dat hij ze als vanzelfsprekende vaststellingen voorlegt dan dat hij ze beschouwt als ontdekkingen die een nieuw licht zouden werpen op hetgeen zijn lijdensdruk determineert. Zijn ouders hadden een bijzonder problematisch huwelijk. Zelf was Jasper de lieveling van zijn vader, hetgeen hem op gespannen voet bracht met zijn moeder, die hij omschrijft als “koud en afwijzend”. Als ze hem in huis tegen het lijf liep, stelde ze keer op keer dezelfde vraag: “Zijt ge daar weer?”. Over de voortdurende afwijzing die een dergelijke vraag voor hem betekende zegt hij het volgende: “Dat had waarschijnlijk meer met mijn vader te maken, ik deelde waarschijnlijk in de klappen omdat ik zijn lieveling was. Maar toch heb ik dat persoonlijk opgenomen”. Jasper onderging deze afwijzingen niet passief. Hij kan verbaal goed uit de voeten en zegt dat hij erin slaagde zijn moeder onzeker te maken door haar het gevoel te geven op intellectueel vlak tekort te schieten: “Dat was slechts een façade, ik ging de intellectuele toer op”, zegt hij, “maar dat was puur omdat ik mij gekwetst voelde”. Naast deze afwijzing, had Jasper de indruk dat zijn moeder hem verleidde. Hij omschrijft haar als een mooie vrouw en vertelt hoe ze met ontblote borsten in zijn gezichtsveld kwam zonnen wanneer hij op het terras aan het studeren was. Zijn vader werd door zijn moeder omschreven als een “sukkelaar” die er niet in geslaagd was om zijn studies af te werken en die niet aan een goedbetaalde job geraakte. Regelmatig

zei ze tegen Jasper dat hij “net zijn vader was”, waarop hij antwoordde dat het bij hem anders ging zijn, dat hij zijn studies wel succesvol zou beëindigen. Als leerling op de middelbare school was Jasper steeds bij de besten van zijn klas. Hij was, net als zijn vader, een erg goede voetballer. Dat was zijn “façade”, zegt hij: de goede student en een succesvolle sportman die goochelde met filosofische theorieën en uitpakte met sportieve successen: “Ik had het zagezegd allemaal op een rijtje maar vanbinnen was ik nog altijd een klein jongetje dat riep: ‘zie mij graag’, maar niemand hoorde mij”. Jasper heeft twee broers (oudere en jongere) met wie hij nooit echt goed heeft kunnen opschieten omdat ze de kant van zijn moeder kozen. Zijn zus verwijt hem dat hij zich niet zo mag laten gaan en raadt hem aan om te gaan spreken bij haar psychologe die ze ook consulteert omwille van chronische hoofdpijn (valpartij tijdens het dansen): “Maar zij is een heel sterke vrouw, ze kan er heel goed mee om”.

Na het middelbaar kiest Jasper voor studies als burgerlijk ingenieur, omdat dit in zijn ogen de moeilijkste studies waren en omdat hij met dit diploma een job zou kunnen bemachtigen die hem veel “aanzien” zou opleveren. Thuis had hij geen kamer voor zich alleen waar hij kon studeren. Hij raakte nog steeds betrokken in de ruzies tussen zijn ouders die soms op een handgemeen uitdraaiden. Toen duidelijk werd dat hij niet ging kunnen slagen, voelde Jasper zich mislukt, dacht aan zelfmoord, ging vaak alleen op stap en zijn contacten met medestudenten werden steeds zeldzamer en oppervlakkiger. Hij vatte andere universitaire studies aan die opnieuw mislukten. Hij kreeg een laatste kans van zijn ouders om te studeren aan de hogeschool. Als dat opnieuw mislukte, moest hij gaan werken.

Sindsdien is Jasper op een heel intensieve manier beginnen studeren, daarna werken alsof alles ervan afhangt. Hij neemt weinig of geen tijd voor sociale contacten omdat hij steeds voorrang meent te moeten geven aan studeren of werken. Verhoudingen knoopt hij meestal aan met vrouwen die hij in het buitenland ontmoet, of met buitenlandse vrouwen die tijdelijk in België verblijven. Jasper zegt dat hij vrouwen altijd op afstand gehouden heeft omdat hij gezien heeft hoe verstikkend en destructief de verhouding tussen zijn ouders was: “Ik zorg ervoor dat ik weg kan”. Momenteel heeft hij een vriendin die volgens hem graag voor hem zorgt en eigenlijk wel meer wil van hem, maar van zijn kant voelt hij niet genoeg voor haar, hij omschrijft de relatie als een eerder cerebrale verhouding waarin hij op emotioneel vlak niet aan zijn trekken komt. “Ik zoek eigenlijk iemand anders, ik ben op zoek naar echte liefde” zegt hij, “Maar welke vrouw zou mij willen? Ik ben een gebroken man”. Zonder zijn vriendin krijgt hij ’s nachts zijn paniekaanvallen niet onder controle. Deze aanvallen omschrijft hij als wakker worden met hoofdpijn en “diene molen die

begint te draaien” met doemscenario’s die eindigen in de grootste armoede. Hij vreest dat hij verloren zou zijn mocht zijn vriendin afhaken: “Ik weet niet wat er dan met mij zou gebeuren”.

Over zijn inspanningen om te slagen in studies en werk zegt Jasper dat ze niet los staan van zijn moeder. De onophoudelijke poging om zijn bazen, collega’s en klanten te behagen beschouwt hij als een voortzetting van zijn inspanningen om de mislukking van zijn vader in de ogen van zijn moeder voor zichzelf te kunnen vermijden. Ervoor zorgen dat hij zou “slagen” in zijn werk, koste wat het kost, omschrijft hij als een “erecode” die hij met zichzelf heeft afgesproken. Het idee dat zijn moeder nu zou genieten van zijn mislukking, d.w.z. het niet “maken” in zijn carrière, is voor hem moeilijk te verdragen: “Ook al weet ik niet zeker of dat wel zo is, het idee alleen al: ik zou het haar niet kunnen gunnen”. Kort nadat zijn vader overleden was, hij was toen begin de twintig, had hij na een hoogoplopende ruzie met zijn moeder de deur achter zich dichtgetrokken. Hij had zijn moeder verweten dat zij zijn vader doodgetergd had, waarop zij woedend was geworden. Jasper vond opvang in een klooster maar had het gevoel “als een paria op straat te staan”: “Dat heeft mij getekend, ik ben dat eigenlijk nooit te boven gekomen, het is misschien daarom dat ik mij nog steeds een buitenstaander voel, vandaar dat ik er altijd wil bij horen”.

De uitzichtloosheid van zijn toestand komt heel vaak aan bod in Jaspers verhaal. Hij probeert de schuld te lokaliseren: zijn collega’s die hem “manipuleren”, hij die zich te inschikkelijk opstelt en de “pech” of het “noodlot” die hem een fatale richting doen uitgaan. Over “het noodlot” zegt hij het volgende: “Ik ben bijgelovig. Het zijn gelijk dominoblokjes die elkaar doen vallen, de ene nefaste beslissing brengt de andere met zich mee, dat kan op den duur fataal worden”. Ondanks het feit dat hij de schuld niet enkel bij zichzelf legt, zijn de zelfverwijten massaal aanwezig: “Ik verwijt mezelf heel sterk, ik kan mezelf niet meer graag zien, ik heb het altijd alleen gered, ik wou geen fouten maken, toch zeker zo geen zware fout (meegaan op de fietstocht)”. Voor een deel koppelt hij de uitzichtloosheid van zijn situatie aan hetgeen hij zijn “koppigheid” noemt: “Ik ben daar nogal koppig in, ik kan die hoofdpijn niet aanvaarden, ik kan die zelfverwijten niet stoppen”.

Vragen

1. Enkele diagnostische overwegingen: Jasper beschuldigt de Ander (collega’s maar misschien ook het “noodlot” dat gezien kan worden als een kwaadaardige Ander), maar legt de eindverantwoordelijkheid telkens weer

bij zichzelf. De Ander heeft het slecht met hem voor, maar hij had beter moeten weten, hij had er niet mogen intrappen. We vinden de zekerheid terug in de paranoïa, die duidelijk tot uiting komt wanneer het gaat over de collega op het perron en de “brutale vragen” en in de melancholie als het gaat over de hardnekkigheid waarmee hij zijn “fout” als oorzaak ziet van zijn ellende. Differentiaaldiagnostisch stelt zich de vraag psychose (paranoïa/melancholie) versus dwangneurose. Hebben deze “zekerheden” het statuut van een waan of kunnen ze gedialectiseerd worden binnen een neurotische overdracht? Daarnaast zijn er een aantal punten waar die zekerheid ontbreekt of toch minder duidelijk is: bijvoorbeeld wanneer hij spreekt over het genot van zijn moeder met betrekking tot zijn mislukking: “Ik weet niet of het zo is” en ook wanneer hij zichzelf als “koppig” omschrijft in het vasthouden aan de zelfverwijten, al kan dit dan weer gezien worden als een kwadratering van de zelfverwijten (koppigheid-hoofdpijn). Wat de overdracht betreft valt wel op dat Jasper op geen enkel ogenblik de indruk wekt dat hij mij in de positie van SsS plaatst, op geen enkel ogenblik krijg ik tot dusver de indruk dat ik met een neurotische overdracht te maken heb.

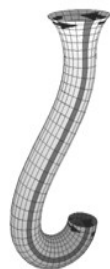
2. “Erecode”: kunnen we dit beschouwen als een identificatie met een ideaal dat hem beschermt tegen de melancholie? Het is een erecode die hij met zichzelf afspreekt, maar die hij eigenlijk ook uitgesproken heeft tegenover zijn moeder als antwoord op “ge zijt juist uw vader”: “Bij mij zal het anders zijn”. Dit antwoord vermijdt de positie van afvalobject. Maar het probleem met deze erecode is dat hij zichzelf verliest in het werken: “Ik ben mezelf kwijt geraakt”. Is het mogelijk om hem de erecode te laten bewerken zodat die iets leefbaarder wordt? Een soort erecode met een foutenmarge: “iedereen maakt fouten in zijn werk”. Welk statuut moeten we toekennen aan de hoofdpijn? Is het iets dat de manische ontsporing van het werk een halt toeroept? Of moet de hoofdpijn beschouwd worden als iets dat het stabiliserend ideaal van de “erecode” in gevaar brengt? Interessante piste in dat verband is Jaspers idee om als nieuwe job interne vormingen te verzorgen binnen het bedrijf waarin hij werkt: hij neemt zich voor om in het begin aan de groep mededelen dat hij last heeft van hoofdpijn met de vraag om de lessen rustig te laten verlopen (hoofdpijn als een manier om zijn werk te begrenzen, tot nog toe eerder een obstakel om te werken die de “erecode” in het gedrang brengt).
3. Suïcidaliteit. Jasper doet de eerste weken een sterk appél, hij komt drie

keer per week op gesprek en belt tussendoor, zodat ik hem praktisch iedere dag hoor, hij zegt mij op een bepaald moment dat het goed was dat ik er was tijdens die moeilijke weken. Alleen is er ook een keerzijde aan dit effect: zoals gezegd verliest hij de rust die uitgaat van het idee dat hij uit het leven kan stappen. Naar aanleiding van zijn klacht nuanceer ik mijn standpunt: ik nodig hem uit om binnen het leven te zoeken naar wat voor hem “rust” kan brengen, en voeg eraan toe dat we allemaal het recht hebben om uit het leven te stappen maar dat ik het bijzonder spijtig zou vinden om zoiets te doen zonder eerst de andere oplossingen grondig te hebben uitgeprobeerd. Dit blijft evenwel zonder duidelijke effecten, en Jasper blijft zijn huidig lijden extrapoleren naar het verder verloop van zijn leven.

Kliniek

Castratie zoals gedacht door Dolto en het belang ervan voor ontmoetingsplaatsen voor kinderen en hun ouders

Tom Verhaeghe

Castratie zoals gedacht door Dolto...

Zoals Trees Traversier en Jos Corveleyn opmerken in hun ‘Kinderen aan het woord’ (1998) mag het psychoanalytische concept van de castratie, gedacht door Freud of Dolto, niet worden begrepen “in de veterinaire betekenis van het woord”. (p. 42) De psychoanalytische theorie krijgt, zeker sinds Lacan, vaak het verwijt ontoegankelijk en dus elitair te zijn. De basisidee achter het concept van de castratie is nochtans helder als pompwater: ‘iets opgeven om er iets/meer voor in de plaats te krijgen’. Het betreft het inperken van (onmiddellijke) behoeftebevrediging om een grotere psychische vrijheid te verwerven.

“Freud ziet de castratie vooral als een onbewust fantasma waarin een bedreiging uitgaat van de vader vanwege de rivaliserende impulsen van het kind. Dolto gebruikt de term castratie in een veel ruimere zin. Ten eerste begint de castratie voor haar reeds in de moederbuik. Ze is dus pre-oedipaal. Ten tweede ziet Dolto de castratie niet zozeer als een bedreiging of een fantasma, maar als een symbolische, dit wil zeggen, met woorden op te leggen ontzegging (*Versagung*, Freuds term voor wat later met frustratie werd vertaald), die toegang verschaft tot een verdere stap in het ontwikkelingsproces. Het object dat tot dan toe erotisch was bezet, wordt verboden. Door dit verbod ontstaat de toegang tot een hoger functioneringsniveau van het menselijk verlangen.” (*Ibid.*, pp. 42-43) Freud situeert de castratie enkel in de oedipale fase. Dolto herdenkt de idee van de castratie en onderscheid vier castraties, op vier verschillende momenten in het kinderleven: de castratie van de navelstreng, de orale castratie, de anale castratie en de genitale castratie.

De castratie van de navelstreng

Deze castratiefase wordt gekenmerkt door het doorbreken van de symbiose door het partum. De fysieke twee-eenheid moeder-kind komt abrupt ten einde. Volgens Dolto is het in deze fase vooral de moeder die het kind moet kunnen loslaten. Het is een soort afkicken van intra-uterine gewaarwordingen. De winst die deze castratie oplevert is die van nieuwe perceptuele mogelijkheden: de baby en de moeder zien elkaar voor het eerst, na enkele maanden van ‘slechts’ voelen. Zoals de hoger genoemde auteurs van ‘Kinderen

aan het woord' terecht aangeven is het reeds in deze fase dat het belang van het (begeleidende) woord zich toont. "Het belang van de taal komt tot uiting in uitspraken als: 'Het is een jongetje!', 'Wat lijkt het veel op jou!'"'. (*Ibid.*, p. 45) Binnen onze Westerse cultuur krijgt het kind quasi onmiddellijk na de geboorte een erg belangrijke *betekenaar* toebedeeld: het krijgt een voornaam!

De orale castratie

In deze fase wordt het kind door zijn of haar hechtingsfiguren aangespoord een aantal orale voordelen op te geven. Denken we hier aan het einde van het zogen (het verbod op de moederborst). Interessant is dat Dolto ook hier wijst op het feit dat ook de moeder een castratie ondergaat: ook zij moet afkicken van de situatie waarin ze – tijdens het zogen – één is met haar kind. Het betreft opnieuw het doorbreken van een dualiteit. Langs de kant van het kind wijst Dolto op wat ze het 'symboligene' effect van de orale castratie noemt: het loslaten van de moederborst (of in andere gevallen de fles) stelt het jonge kind in staat te focussen op een wereld die voorbij de moeder(borst) ligt. De winst die hier wordt geboekt is er dus een van een mogelijkheid tot het in relatie treden met een Derde. Zowel verbaal (gebrabbel, geschreeuw, gehuil, gekir,...) als non-verbaal (grimassen, glimlachen, fronsen,...) kan het kind zich richten tot de moeder én de wijdere wereld.

Wijzen we hier opnieuw op het belang van het begeleidende woord (van de moeder, van de Ander). 'Symboligene' houdt in dat deze castratie een kind toelaat verder toe te treden tot de talige, symbolische orde "die vermenselijkt". (François, 1990, p. 105) Een aantal primaire driften (zoals de sensatie van het zogen) worden verboden en worden op symbolisch niveau getild door middel van de taal: een cruciale stap in de menswording. Het symboligene beperkt zich niet tot deze castratiefase, maar strekt zich uit over de volgende castratiefasen en de hele verdere ontwikkeling van het kind.

De anale castratie

Bij het lezen van Dolto onderscheiden Traversier en Corvelyn in deze fase twee belangrijke 'opdrachten': het fysiek loskomen van de moeder en het kanaliseren van de agressie, het verbod op het pijn doen van derden. Als *conditio sine qua non* voor het adequaat sublimeren van de anale driften moet, aldus Dolto, het kind voor vol worden aanzien. Ouders dienen hun kind met andere woorden als een volwaardig persoon (echter niet als een volwassene!) te benaderen, niet als een af te richten hond. (Dolto, 1984, p. 110)

De winst bestaat hier uit het verder loskomen uit de duale band met de moeder, in die mate dat het een vollediger triangulaire beleving mogelijk maakt.

In freudiaanse termen: de anale castratie luidt de oedipale fase in.

De genitale castratie

Hier worden twee stappen – het primaire narcisme en de oedipale castratie (ook wel secundaire of genitale castratie genoemd) – onderscheiden. Tijdens de eerste stap primeert een verhoogde beleving van het zelf-beeld, een integratie van het lichaamsbeeld. De tweede stap, de oedipale castratie, gaat gepaard met het incestverbod.

Bij deze ‘vierde castratie’ staan geslachts- en generatiedifferentiatie centraal. Deze differentiaties worden mogelijk door het optreden van diegene die tot nu toe wat langs de zijlijn (de lijn moeder-kind) bleef: de vader. Of in Lacaniaanse termen: de Tweede Ander. Traversier en Corvelyn noemen de vader geheel terecht een “relatieve buitenstaander” (...) “want in de pre-oedipale fasen is hij er natuurlijk ook met zijn zorg en zijn tederheid”. (1998, p. 47) Merken we op dat de praktijk uitwijst dat ‘natuurlijk’ hier wat ongelukkig gekozen is. Laatst geciteerde zin lijkt eerder een wensvervulling van de auteurs dan dat ze een gegarandeerde realiteit voorstaat. Wel is het zo dat, als er een vader in beeld is, hij tijdens deze fase prominenter in beeld komt. Belangrijk is hier de rol van de vader als ‘derde punt’, als “verwijzer” (*Ibid.*) naar al wat buiten de duale moeder-kindband ligt. De auteurs wijzen op het belang van deze functie voor de (verdere) seksualisering van het kind. Door op het verschil tussen de geslachten te worden gewezen, krijgt het kind de psychische ruimte zich met een ervan te identificeren. Merken we op dat ook de moeder de rol van Tweede Ander op zich kan nemen. Zo kan een weduwe in het spreken met haar kind(eren) verwijzen naar de overleden vader als vertegenwoordiger van De Wet.

De tweede differentiatie (het onderscheid tussen de generaties, het incestverbod) geeft het kind de psychische ruimte zich op anderen, buiten het gezin, te richten. Dit resulteert in wat Dolto ‘het secundair narcisme’ noemt. ‘Secundair’ wijst op een verminderde onmiddellijkheid: denken en doen vallen niet langer samen. “Het secundair proces luidt het begin in van de latentiefase, de periode waarin het kind zich socialer, humaner gedraagt, steunend op de voorbije, doorgewerkte castraties. De niet-gecastreerde driften worden verdrongen en keren terug in de vorm van een symptoom, een neurose.” (p. 48) ‘In het beste geval’, kunnen we hieraan toevoegen. Differentiaaldiagnostisch is deze overgang van groot belang. “De psychoticus is” namelijk “niet in staat een dergelijke narcistische structuur op te bouwen, waardoor de differentiatie tussen denken, fantaseren en doen faalt.” (*Ibid.*) Dit falen ligt aan de basis van het ‘totale karakter’ van de psychotische structuur. Ook hier het belang van de taal.

Bij de psychoticus zit geen “korst om de taal” (Palmen, 1991, p. 216), zoals het hoofdpersonage uit Connie Palmens 'De Wetten' het ietwat gefrustreerd (want wat kunnen die korsten frustrerend zijn!) formuleert in een gesprek met haar psychiater. Bij de psychoticus plakt het woord op het ding. De moord op het woord werd niet voltrokken, de psychische tussenruimte die de neurose kenmerkt, blijft uit.

De winst die de castrerende introductie tot de taal het neurotische subject oplevert, is tweeledig. Het “verlies aan concrete onmiddellijkheid wordt (...) gecompenseerd door een winst aan bemeestering, een winst door “het middels het woord aanwezig stellen van het afwezige” (Quackelbeen, 1993, p. 68). Opdat een subject van het onbewuste, een gedeeld subject met een verlangen, tot stand kan komen, is dit verlies noodzakelijk.” (Steenhoudt, 2003, p. 25). Naast deze bemeestering van een ondraaglijk wordend lichamelijk genieten stelt de introductie tot de taal het neurotische kind in staat tot “het nastreven van antwoord en erkenning van de ander” (*Ibid.*, p. 26). Het woord als instrument ter bemeestering van het lichaam en als sleutel tot sociale interactie.

... en het belang ervan voor ontmoetingsplaatsen voor kinderen en hun ouders

Deze vrij theoretische uitwerking van een erg helder concept lijkt de praktijk van ontmoetingsplaatsen op het eerste gezicht niet veel op te leveren. Er is echter sprake van liefde op het tweede gezicht.

De rode draad doorheen deze lezing van het concept castratie is – hoe kan het ook anders? – taal.

Het denken en doorwerken van het denken over het belang van taal voor het menselijk subject kan ervoor zorgen dat de schroom om zich tot een baby te richten en hem of haar in volzinnen aan te spreken enigszins tempert en misschien wel wegebt mettertijd. Onze woorden, en de manier waarop ze worden uitgesproken, omzwachtelen kinderen, waardoor zich de contouren van een mens kunnen aftekenen: *L'inconscient c'est le discours de l'Autre* (Lacan, 1966, p. 16).

Een belangrijk voordeel van het concept castratie zoals gedacht door Dolto lijkt dan ook het feit dat het vrij pragmatisch is uitgewerkt. Dit geeft moed en houdt de ontmoetingen met kinderen en hun ouders voldoende luchtig en dus werkbaar. Bovendien houdt haar benadering (in tegenstelling tot die van Freud, die mijns inziens echter terecht een sterkere nadruk legt op het fantasmatische karakter van de castratie) een beduidend kleiner risico in tot ‘demonisering’ van de ouders in het algemeen en de moeder in het bijzonder. Voor Dolto zijn er immers “geen goede en slechte moeders, alleen goede

moeders die kunnen falen of zelf moeilijkheden ondervinden bij de confrontatie met inperkingen doordat zij die in hun eigen geschiedenis niet goed en voldoende structurerend hebben kunnen doorlopen.” (Corvelyn & Traversier, 1998, p. 46). Ook deze wetenschap komt de begeleidershouding alleen maar ten goede.

Verder opvallend is dat Dolto – in tegenstelling tot Freud – grote aandacht heeft voor het feit dat zich ook langs de kant van de moeder castraties voltrekken (zie hoger) en dat de moeders wijze van reageren bovendien mee bepalend is voor de manier waarop de castratie zich al dan niet op een hanteerbare wijze kan voltrekken bij het kind. Bij de genitale castratie wordt de rol van de vader dan weer (terecht) in de verf gezet. Zo wordt de aandacht van de begeleider in een ontmoetingsplaats gevestigd op het feit dat ook de aanwezige volwassenen niet uit het *oor* mogen worden verloren.

Inzicht in bovenstaande theorie, in wisselwerking met de rijke praktijk, kan voor de begeleider in een ontmoetingsplaats betekenen dat hij of zij zich een bescheiden, maar erg waardevol aandeel weet te verwerven in het proces van subjectwording, in de weg die een kind aflegt bij het opgroeien van “een behoeftenlichaam (*sic*) tot een lichaam met verlangens”. (p. 45)

Hier is het belangrijk op te merken dat het zaak is de opeenvolgende fasen niet als een ‘stappenplan naar de perfecte volwassene’ te interpreteren. Een té rigide benadering dwingt een kind in extremis zich volgens de verschillende fasen te ontwikkelen. Net zoals bij de freudiaanse stadia blijven ook volgens Dolto de conflicten rond de castratie doorwerken en vinden ze nooit een volledig sluitend antwoord (gelukkig maar). De Doltoiaanse theorie mag dus niet, evenmin als de freudiaanse, worden gelezen als de bijsluiter bij een net gekochte baby.

Ze leent zich, zoals hier hopelijk aangetoond, tot zoveel meer. We eindigen, om het pragmatische karakter van Dolto’s benadering van de theorie en het kind zelf in de verf te zetten, met een eenvoudig mooie metafoor voor het concept van de castratie. In ‘L’image inconsciente du corps’ (1984, p. 79) vergelijkt Dolto de castratie met een plant waarvan de eerste bloemen worden afgesneden. “Doordat de bloem wordt afgesneden, wordt de plant sterker en kan ze meer bloeien”. Immers, zoals Traversier en Corvelyn besluiten: “De castratie is dan ook positief, ze geeft groeikansen aan de mens. Zonder dit snijden of castreren zou de mens een arm wezen zijn. Dolto zegt dat het ‘snijden’, het neen in de taal, de vermenselijking van het kind mogelijk maakt.” (1998, p. 43) Begeleiders in een ontmoetingsplaats bevinden zich in de unieke positie om – met enige kennis van de specifieke opdracht(en) besloten in de verschillende castratiefasen en door middel van het eigen woord – dit mens-

Castratie zoals gedacht door Dolto

makend snijden te ondersteunen en in sommige gevallen zelfs mogelijk te maken *tout court*.

Literatuurlijst

- Corvelyn, J. & Traversier, T. (1998). *Kinderen aan het woord. Psychoanalyse, kind en psychose*. Nijmegen: SUN.
- Dolto, F. (1984). *L'image inconsciente du corps*. Parijs: Seuil.
- François, Y. (1990). *Françoise Dolto: de l'éthique à la pratique de la psychanalyse d'enfants*. Parijs: Centurion.
- Lacan, J. (1966). *Ecrits*. Parijs: Le Seuil.
- Palmen, C. (1991). *De wetten*. Amsterdam: Prometheus.
- Quackelbeen, J. (1993). *Zeven avonden met Jacques Lacan. Psychoanalytische commentaren bij 'Télévision'*. Gent: Academia Press.
- Steenhoudt, K. (2003). *Het onbewuste verslikt zich in taal*. Gent: Idesça.

Observatie in de Speelbrug, een *Maison Verte* in Antwerpen

(ontmoetingsplaats voor kinderen van 0 tot 4 jaar en hun ouders
naar de ideeën van F. Dolto)

Jean-Pierre Van Eeckhout

Een vrouw heeft een vriendin vergezeld naar de Speelbrug. Ze is Franstalig, maar heeft het Nederlands onder de knie. Ze heeft haar zoontje bij zich van 1 jaar en 11 maand. Het jongetje loopt rond, verkent de Speelbrug. Voor hem is het een eerste kennismaking met iets totaal nieuw. Hij gaat een beetje weg van de moeder, komt er dan weer bij. Hij leunt een beetje op haar en wordt dan door zijn nieuwsgierigheid terug weggezogen. Hij speelt met het ene, dan met het andere kind. Het valt wel op dat hij niet tegen haar spreekt. Als hij een speeltje wil dat te hoog – in het speelrek – staat voor hem, komt hij haar halen. Ze gaat daar vlot op in, spreekt hem toe, vraagt op natuurlijke wijze naar hetgeen hij wil dat ze uit het rek neemt.

Even later zit ze met hem aan het krijtbord. Hij krabbelt op het bord met een krijtje, terwijl ze hem aanmoedigt. Ik kom erbij zitten. We beginnen een gesprek over hem. Terwijl we spreken, neemt hij af en toe haar hand vast en stopt er een krijtje in om het tegen het bord te duwen. “Qu’est-ce que je dois dessiner?” vraagt ze dan. Hij zegt niets en ze tekent dan maar iets “Voilà, un poisson!”.

Ze begint met mij een gesprek over haar bezorgdheid dat hij reeds bijna twee jaar is en dat hij weinig spreekt. Hij kan het blijkbaar wel, maar doet het – zo lijkt het – liever niet. Misschien heeft het, aldus haar, iets te maken met het feit dat er thuis drie talen gesproken worden. Had ze het gevoel dat hij haar niet begreep, of is er iets fout als hij spreekt, vraag ik? Ze maakt duidelijk met een aantal voorbeelden dat hij blijkbaar verstaat wat er gezegd wordt. Bovendien: als hij spreekt, is hij goed verstaanbaar. Alleen doet hij het niet graag. Hij is liever bezig met dingen TE DOEN. Ze benadrukt dat. Hij kan zeer enthousiast spelen, zegt ze. Ik vertel dat het misschien mogelijk is dat hij wacht om zich via het spreken uit te drukken. Misschien wacht hij op het moment dat hij merkt dat hij in één van de talen zich beter kan uitdrukken dan met het doen. Misschien wacht hij tot hij zich alle drie de talen heeft eigen gemaakt zodat hij er ten volle kan van gebruik maken. [Ik had op dat moment natuurlijk het feit in het achterhoofd dat een bepaalde taal spreken (eerder dan een andere taal), een keuze uitmaakt voor een MOEDERtaal en dat dit ook een relationeel aspect impliceert] Ze sluit ons klein gesprekje af door te zeggen dat ze zich misschien

te veel zorgen maakt.

Even later, nadat ze een gesprek met een aantal moeders had gevoerd terwijl hij elders speelde, zie ik dat hij haar aan de hand naar ergens meetrok. “Tu vas me montrer quoi?” Hij antwoordt niet, terwijl hij nochtans met stelligheid haar naar een bepaalde ‘iets’ leidt.

We vinden elkaar later terug bij het rek waar het speelgoed in staat. Hij speelt vlak bij ons. Ze begint met naar mijn persoonlijke situatie te informeren. Ik ben medewerker, maar full-time? Wat doe ik op andere momenten? Ben ik ook therapeut (ik vraag tussendoor waarom ik OOK therapeut zou zijn)? Ik tracht korte antwoorden te geven zonder veel concrete uitweidingen te maken, zoals het een onthaalmedewerker betaamt.

Ze vertelt dat ze met haar zoontje naar een Kinéginoloog(?) gaat. Ik ken dat niet zeg ik haar en vraag haar wat uitleg.

Het blijkt iemand te zijn die een opmaak van een lichaamsschema maakt via gestandaardiseerde vragenlijst. Vervolgens legt hij/zij op gradueel oplopende wijze gedachten aan het kind voor, die een gespannen situatie verwoorden. Door de spanning die het lichaam uitdrukt in confrontatie met die lijst wordt duidelijk in welke mate relaxatie moet aangebracht worden. In eerste instantie mindert de spanning op het lichaam, maar dat zou ook een effect van vermindering van spanning over het gedachte complex inhouden. Het gaat dan over minder angst, minder vermijdingsgedrag, minder ritualisering omtrent de gespannen situatie. “Est-ce que vous pensez que ça marche?”

Aangezien ik niet tegensprak dat ik therapeut ben, meen ik wat te moeten zeggen over therapeuten. Ik vertel haar dat ik niet met suggestie werk en dat ik het woord zijn werking laat doen: mijn instrument is niet het lichaam maar het spreken. Maar dat spreken moet ze wel begrijpen als één van de vele talen. Ik spreek als gesprekstherapeut, maar anderen ‘bewegen’ ook subjecten door muziek te spelen of te vertellen of combinaties van beide te maken. Ook kinderen hebben een eigen taal, ze kunnen bijvoorbeeld tekenen, waar ik dan iets over kan vertellen. Op deze wijze probeer ik het typische van mijn positie als psychoanalyticus uit te leggen. Meteen geef ik ook iets mee over het zeer specifieke van een spreken, en dus ook van een MOEDERtaal.

Hij is ondertussen alle speelgoed uit de rekken aan het vegen. Een stapel speelgoed hoopt zich op aan onze voeten. Af en toe begint hij te woelen in de hoop speelgoed die daar ligt. Dit geeft redelijk wat kabaal. Ik zeg: “Vous voyez, il ne parle pas, mais le bruit qu’il fait c’est le langage à lui. Je ne le comprends pas, mais ça dit quelque chose.” Ze zegt dat ze hiermee akkoord kan gaan, maar dat ze denkt dat via het lichaam ook iets kan gezegd worden. Daarmee wijst ze

me wat terecht. Misschien heb ik toch te veel doorgeboomd over mijn visie op therapie, en te veel moeders mening voor me willen verbergen. Misschien wil zij me iets verbergen met haar directe vraag of HET werkt?

De jongen stopt met spelen, kruipt in de onderste lade en legt zich plat in het rek. Ik zeg “Vous vous cachez?” Hij neemt een groot en een klein speeltje. Stopt het kleintje achter het grote. Kijkt de moeder aan en zegt: “C’est caché!” Het waren de eerste woorden van hem die ik op die namiddag hoorde.

Het was een bevreemdend gevoel voor mij, op zo’n sterke wijze een bewijs te vinden voor het feit dat kinderen intens bezig zijn met het volgen van gesprekken tussen volwassenen en daar een pertinent antwoord op formuleren.

We – moeder en ik – zijn immers bezig aan elkaar uit te leggen dat je op verschillende wijzen kunt spreken. Het kind hoort dit en spreekt op zijn wijze. Als ik dit verwoord, “Vous vous cachez?”, lijkt het bijna alsof hij me begrijpt en tracht te zeggen “Jij schijnt te zeggen dat articuleren belangrijk is, je schijnt dat belangrijk te vinden, welnu ik zal je eens gelijk geven en tonen dat ik kan spreken.” Maar ook kunnen we in het zich verstoppen tussen de leggers van de kast er misschien een terechtwijzing in lezen: “Ik geef mijn moeder gelijk mijn beste psychoanalyticus, met mijn lichaam kan ik veel uitdrukken.”

Ook is er iets te zoeken in het zich willen verstoppen in de kast en dan iets kleins achter iets groot steken en hierop verbaal de aandacht vestigen. Steekt hij zich weg achter moeder? Steekt hij zich weg voor moeder? Steekt hij iets weg omwille van moeder (want het is haar die hij aankijkt als hij zegt “C’est caché!”)? Maar voor een interventie hieromtrent was onvoldoende ruimte en was ook de plaats niet geschikt om te duiden.

In ieder geval is deze anekdote te onthouden als een bewijs dat een kind de gesprekken tussen volwassenen volgt en daar inhoudelijk mee bezig is. Hoeft het dan verwondering te wekken dat we in een *Maison Verte* stellen dat een kind opgenomen is in een taalbad? En dat het het ondergaan van deze – laat ons zeggen douche – actief beantwoordt? Hoezeer ouders graag van oordeel zijn dat kinderen toch niet begrijpen waarover de volwassenen spreken, toch zie je hier een jongetje dat wel degelijk zich bewust is dat het over soorten van spreken gaat en dat ieder spreken iets verbergt ook al verhult het eveneens. En wat ook de interpretatie kan zijn van die eerste woorden die ik hoorde, het is duidelijk dat hij stelling neemt in de discussie, dat hij iets zeggen wil over taal, spreken, woorden en dingen. Waarom zou hij immers ons alle speelgoeddingen voor de voeten werpen?

Een dubbel statuut van de wet binnen de forensische kliniek

Nelle Van Damme

Vorig jaar startte ik met enkele collega's een cartel op om vanuit hun eigen interesse of via hun praktijk binnen het forensisch werkveld een duidelijker beeld te krijgen van de analytische praktijk binnen het forensisch kader. Het cartel bloedde dood, maar dit weerhoudt me er vandaag niet van om toch enkele reflecties over dit thema te delen. Dit doe ik vanuit mijn ervaring als psycholoog/psychotherapeut op de psychiatrische afdeling van een Vlaamse gevangenis waar ik dagelijks een manier dien te vinden om binnen een justitieel en een analytisch discours een werkbaar kader te creëren (Van Damme, 2012).

Uit veel gesprekken en discussies met collega's over de forensische kliniek groeide bij mij het idee dat een justitieel en een analytisch discours moeilijk in overeenstemming te brengen vallen. De veelvuldige pogingen om met verschillende mensen, elk vanuit de eigen ervaring, tot een gemeenschappelijk begrip te komen over wat concepten als de wet, verantwoordelijkheid, schuld en vrijheid dan wel betekenen, brachten ons niet tot conclusies...

Wat wel ontstond, was een besef dat dergelijke termen, afhankelijk van het eigen discours, niet inwisselbaar zijn en dus ook niet met elkaar mogen verward worden. Daarom is een tweeledige visie op de wet en wat deze betekent binnen justitie enerzijds en binnen de psychoanalyse anderzijds nodig, juist omwille van de onmogelijkheid om het concept te generaliseren.

“La conception sanitaire de la pénologie”

De observatie dat we tegenwoordig in onze maatschappij verward geraakt zijn over de combinatie psychologie en justitie en hoe we tot dit punt gekomen zijn, kent haar evolutie in de geschiedenis. Ik wil de algemene tendens schetsen om zo de implicaties op de huidige forensische kliniek en de manier waarop dit een impact heeft op mijn dagelijks werk met de forensisch psychiatrische patiëntengroep te duiden.

Foucault beschreef die evolutie naar de hedendaagse strafuitvoering. Hij merkt op dat vanuit een humanistisch geïnspireerd maatschappelijk verzet tegen de rigide en absolutistische uitvoering van het strafrecht een evolutie doorgemaakt werd naar een bizar scientifico-justitieel complex (Foucault, 1975), waarbij de oorspronkelijke, objectmatige schuldvraag evolueerde naar een gehumaniseerd beeld waarbij de intenties van de dader in rekening gebracht dienden te worden. Lacan heeft het over “la conception sanitaire de la pénologie” (Lacan, 1950, p.137).

De socialisering van justitie en de daarbij horende psychologisering van strafrecht was een positieve evolutie en wordt ook zo gezien. Kraan (2006) stelt zich echter de vraag of de verdere effecten in de zoektocht naar een authentieke schuldvraag waarbij achterliggende intenties geproblematiseerd worden via determinerende metingen niet te ver gaan. De oorspronkelijk eenduidige relatie tussen misdaad en straf is zo vervaagd en maakt van de begrippen zoals verantwoordelijkheid en schuld verwarrende, holle concepten. Ondanks de bedoelde doorgedreven (r)evolutie kon er geen structurele verandering bewerkstelligd worden, al heeft ze wel bizarre neveneffecten gehad die uitdagingen binnen de forensische kliniek genereren.

Paradox

Een eerste neveneffect is dat de socialisering van strafrecht en daarbij dus ook de forensische kliniek steeds vastlopen op een paradox. Immers, alles wat de psychoanalyse over het justitieel discours kan zeggen, zonder het hare te verloochenen, legt een fundamentele incoherentie tussen de twee discours bloot. Daar waar de doorsnede van twee verzamelingen in een venndiagram gedeelde elementen kent, zal er nooit een duidelijke overeenstemming zijn tussen de verzamelingen die de betekenis van concepten als schuld, vrijheid en verantwoordelijkheid omvatten.

Wat wel kan, is dat de psychoanalyse iets zegt over een nieuw object zonder er noodzakelijkerwijze in mee te stappen, bijvoorbeeld over de criminologie van daders binnen het justitieel discours. Maar zelfs Lacan was er in 1950 al van overtuigd dat de twee discours niet vermengd mogen worden. De psychoanalyse moet volgens Lacan steeds weigeren in te stappen in het justitieel discours (Lacan, 1950).

De forensische kliniek wordt echter gedetermineerd door het justitieel kader en de wetgeving. Binnen het strafrecht wordt een act onderworpen aan een abstract oordeel dat gefundeerd is op de criteria die de structuur van de gevestigde macht reflecteren. In dit discours bestaat de garantie van de wet die zo opgesteld is dat ze zonder tekorten gehanteerd wordt. Er is niet alleen geen plaats voor een exploratie van de subjectieve verhouding tegenover deze wet, ze blijft daarenboven ook zonder gevolgen.

Zo kan men de psychotische of perverse dader misschien wel ontoerekeningsvatbaar achten voor bepaalde feiten, toch verwacht men dat de forclusie of loochening opgeheven wordt via een gereguleerde, strikte behandeling die de persoon in kwestie zal genezen. De rigiditeit van een dergelijk modern strafrecht ontkent evenzeer het subject, alhoewel ze het tegenovergestelde pretendeert.

Voor de psychoanalyse kan de fundamentele strafrechterlijke opvatting dat het de wet is die de zonde maakt (“ce’est la loi qui fait la péché”, Lacan, 1950, p.125) nooit iets zeggen over het subject. Ze weigert in te stappen in een discours alwaar de crimineel gedehumaniseerd wordt, maar dit impliceert dat ze tegelijkertijd de mis-daad als absoluut justitieel concept miskent. Immers: “There is a high correlation between many perversions (of the law) and the subjects who are sent for criminal examinations, but this correlation can only be evaluated psychoanalytically... in each individual case” (Bond, 2009, p.33).

Vanuit mijn eigen ervaring heb ik echter vastgesteld dat men als analyticus het juridische discours tenminste steeds moet erkennen, maar dan wel zonder de grenzen tussen beide te laten vervagen. Dit zowel in de zoektocht naar een manier om als analyticus binnen dergelijke context therapeutisch werk te kunnen leveren, als voor het subject, wiens realiteit erkend moet worden.

Desubjectivering

Een tweede gevolg is de blijvende desubjectivering van het individu binnen de moderne strafuitvoering. Ondanks het feit dat men, zelfs met wetgeving (bijvoorbeeld de ‘Wet tot bescherming van de maatschappij tegen abnormalen, gewontemisdadigers en plegers van bepaalde seksuele strafbare feiten’ van 1 juli 1964), een poging doet om het individuele verhaal van de crimineel een plaats toe te kennen en het in rekening te brengen bij de strafuitvoering, wordt dit beperkt tot een diagnostische vraag die dan verholpen wordt – of zou moeten worden – met de gereguleerde behandeling.

Ondanks de goede pogingen krijgt het subject evenmin de erkenning voor zijn/haar subjectieve implicatie. Zo kan een beklaagde bij drugsdelicten – in plaats van hem te veroordelen – geïnterneerd worden met een diagnose van een afhankelijkheidsproblematiek, dan nog liefst gecombineerd met een persoonlijkheidsstoornis. Zo wordt het grensoverschrijdend gedrag niet alleen geproblematiseerd, maar ook gepathologiseerd via diagnoses die evenmin plaats bieden aan het subject en zijn verantwoordelijkheid.

Desondanks kan de psychoanalyse een opening bieden om het subject te laten spreken, los van het heersende discours in een justitieel kader waar geen plaats is voor het subject maar enkel voor zijn of haar statuut inherent aan wetgeving en strafuitvoering. Het is juist de erkenning van de morbiditeit van een dergelijke desubjectivering die de degradatie van het stigma dat eraan vast hangt in onze maatschappij vermindert. Voor het subject blijft de integratie van zijn ware verantwoordelijkheid over.

De waarheid die de psychoanalyse nastreeft, is de waarheid van een subject. Het is net daarom dat de psychoanalyse haar eigen notie van

verantwoordelijkheid kan handhaven; door ze los van de betekenis en waarde te beschouwen waar de moderne strafuitvoering op geënt is. Dit omdat een menselijke realiteit niet enkel de sociale organisatie is, maar ook een subjectieve verhouding. Om open te staan voor de pathetische dialectiek, moet die verhouding het particuliere aan het universele onderwerpen. Ze begint immers met de pijnlijke aliënatie van het subject aan zijn betekenaar en vindt haar weg binnen de represailles van de agressiviteit.

Juist daarom is het belangrijk om een analytisch spreken mogelijk te maken, ook binnen deze uiterst paradoxale setting. Enkel via de verknoping van het subject binnen het Reële, het Symbolische en het Imaginaire kan men tot oplossingen komen en een weg terug vinden naar de maatschappelijke context, in plaats van er van geïsoleerd te worden.

Een kliniek van het Reële

Een derde gevolg is dat de forensische kliniek een kliniek van het Reële is. Meer dan elders vinden we in een forensische setting een agerend publiek dat, net omwille van dit ageren, botst op justitie en de grenzen van de wet: er is daar iets van *l'imprévu*, van een contingentie van de *passage à l'acte* waar iets ontsnapt aan de grenzen van de wet. Deze onvoorzienigheid, de zwaarte van de problematieken en de hoge kans op acten worden – terecht? – nauwelijks of niet getolereerd in de maatschappij en het reguliere psychiatrische landschap. Deze zijn nochtans vaak inherent aan de psychiatrische problematiek zelf.

Juist omwille van de uitzonderlijke afwezigheid van een inschrijving van het subject in een symbolische orde en de wet kan de forensische setting beschreven worden als een kliniek van het Reële waarbij de verwerping, de loochening of de weerstand tegen de wet (via oedipale singuliere constellaties) kenmerkend is. We leven in een maatschappij waar we alles mogen denken en daar zelfs toe aangezet worden, maar steeds minder mogen doen.

Nazwoord

Juist omwille van de garantie dat het subject nooit kan samenvallen met louter het statuut dat het justitieel kader hem of haar oplegt, wordt er iets anders mogelijk. Zoals justitie georganiseerd is, is het niet onze taak om oplossingen te zoeken over hoe justitie moet draaien en te reflecteren over welke plaats de psychoanalyse daarin kan hebben. Blijkbaar is het in de praktijk nuttiger om de impact die de context van justitie en zijn kenmerken heeft op de forensische kliniek als een evidentie te beschouwen, die los van elk therapeutisch werk zijn effecten zal hebben.

Ondanks de inherente moeilijkheden slagen we er in toch de ruimte te

scheppen waarin een ontmoeting kan plaatsvinden om met de particuliere patiënt aan de slag te gaan. De specifieke eigenschappen van de penitentiaire context, de hoeveelheid crisisinterventies, de langdurige begeleidingen, patiënten die meer doen dan spreken, etc. bepalen de manier waarop behandeling mogelijk is (Van Damme, 2012). Ze kenmerken de manier waarop de analyticus actief mogelijkheden creëert om het subject te laten verschijnen en om vanaf dat punt verder te werken.

Bibliografie

- H.F. Kraan (2006). De ongebroken macht van de psychiatrie door de ogen van Michel Foucault. *Tijdschrift voor psychiatrie*, 48, (2006)11.
- M. Foucault (1975). *Discipline and Punish, The Birth of the Prison*. Translated from the French by Alan Sheridan. New York, Vintage Books, A Division of Random House.
- H. Bond (2009). *Lacan at the scene*. Cambridge, The Massachusetts Institute of Technology (Press).
- J. Lacan (1966 [1950]), "Introduction théorique aux fonctions de la psychanalyse en criminologie", *Écrits I*, Paris, du Seuil, pp. 125-149.
- N. Van Damme (2012). Het leven achter tralies: psychoanalyse en forensisch werk. *Psychoanalytische Perspectieven*, 30, 2012 (2), pp. 169-183.

INTERcartelDAG

Het Gezelschap voor Psychoanalyse en Psychotherapie nodigt uit

INTERCARTELDAG

L'UN-EN-PLUS

17 JUNI 2012

POCO LOCO

LANGE VIOLETTESTRAAT 209 - GENT

De interdag wil graag een uitnodigende en toegankelijke plek tot spreken zijn. Naast getuigenissen uit de cartels wil deze dag ruimte laten voor verhalen uit het werkveld in de zo breed en zo open mogelijke zin.

L'un-en-plus verwijst zowel naar Lacans concept van het *cartel-voorbij-het-huidige-cartel* als naar de onontbeerlijke functie van de *plus-un* anderzijds. Doorheen deze interdag willen we deze laatste enigmatische functie een centrale plek laten innemen.

**Toon Tellegen
voorgedragen door Chris Reyns**

OP EEN OCHTEND ZAT DE EEKHOORN AAN ZIJN TAFEL EN WILDE een brief aan de mier schrijven. Maar hij wist niet goed hoe hij moest schrijven wat hij wilde schrijven.

Hallo mier,

begon hij. Maar dat was niet wat hij bedoelde.

Hij legde de brief op de grond en begon opnieuw.

Beste mier,

schreef hij. Maar dat leek er nog veel minder op.

Boven een nieuwe brief schreef hij :

Mier !

en toen :

Mier ...

en :

O mier ...

en :

Vriendelijke mier,

en :

Mier, mier ...

Zo schreef hij de hele ochtend door, en steeds dieper zuchtte hij. Er moet een begin zijn, dacht hij, dat precies past bij de mier. Hij wist dat zeker. Maar hij kon er niet op komen.

Steeds groter werd de stapel brieven op de grond om hem heen.

Ten slotte stond de eekhoorn op, waadde door de brieven en opende zijn deur om buiten op de grote tak voor zijn huis na te denken.

Maar toen hij naar buiten stapte sloop de wind naar binnen, sleurde de brieven uit zijn kamer en blies ze in een kleine wervelstorm naar de mier.

Het was een mooie dag en de mier zat juist voor zijn deur in de zon aan de verte te denken.

Plotseling werd hij bedolven onder de brieven van de eekhoorn. Ze reikten tot ver boven zijn hoofd. Met moeite baande hij zich een weg uit de reusachtige stapel naar buiten en begon te lezen.

Pas laat in de avond, in het licht van de maan, had hij ze allemaal uit.

Even bleef hij stil zitten en keek naar het schemerige struikgewas.

Toen legde hij de brieven voorzichtig op elkaar, zodat ze tot aan de rand van zijn dak reikten, klom langs de zijkant van zijn huis omhoog, ging boven op ze liggen, trok de brief met 'Beste mier' als een deken over zich heen, en viel in slaap.

De maan scheen en toen de mier zich omdraaide ritselden de brieven. De mier knikte in zijn slaap en mompelde : 'De mier, dat ben ik.'

Cartelwerking en de functie van een *plus-un*

Jean-Pierre Van Eeckhout

Essentie

Laat ik een anekdote vertellen. Niet zonder de relevantie er van te onderstrepen voor de transmissie van de psychoanalyse. Een transmissie, een overdracht dus, die ook meteen één van de essenties van de psychoanalyse zelf – de overdracht in de kuur en psychoanalytische groepen – oproept.

Anekdote

Januari 1980. Dunantlaan, eerste verdieping, RUG. Op de tafel ligt *Le Monde*. De aanwezigen – prof, assistent, vrijwilligers en toevallig aanwezige studenten – lezen samen een copie van een bepaalde bladzijde uit *Le Monde*. Deze publiceert een brief die rondgestuurd is naar de leden van *L'Ecole freudienne de Paris* (EFP). Het betreft een brief van J. Lacan, dat hij de door hem opgerichte school ontbindt. Hij stelt immers een idolatrie vast en conflicten in de groep, “Il y a un problème de l'école”¹. Hij vraagt dat diegenen die bekommerd zijn om de psychoanalyse hem volgen in een nieuwe organisatie².

Lacan stelde voortdurend de vraag naar de transmissie van het psychoanalytische weten. Naast de eigen kuur had hij gevraagd te werken in cartels, kleine groepjes die zich rond een leesthema samenstellen. Voor hem kwam dit tegemoet aan het gevaar dat het psychoanalytische weten vanuit een Meesterbetekenaar zou vertrekken en aanleiding geven tot een progressie in betekenaars: $S_1 \rightarrow S_2$. Voor hem was het ook nodig dat een extra persoon (*plus-une*) toegevoegd werd, die de impasses in het werk zou laten oplichten. In 1975 riep hij op tot een samen herdenken van de werking van de school. Hij merkte op dat de cartels niet brachten wat hij er van gehoopt had. Eén van de effecten van deze samenkomst was dat het begrip *plus-un* geïntroduceerd werd. Net zoals de Meester unifiëerde, werd hier ook er één ingevoerd. Zij het dat deze achteraf en retroactief zijn werk kon verrichten.

De *plus-un* kon zijn licht laten schijnen op het symptoom dat een cartel kan zijn. Indien de cartelwerking het psychoanalytisch weten incarneert, dan staat deze voor de tendens dat het object-van-verlangen te weten, een aanzet geeft tot een verdeeld subject: m.a.w. dat je niet alles kunt weten, dat je beperkt kan weten, dat er verschillende waarheden bestaan, enz, ... , kortom $a \rightarrow \$$.

¹ J. Lacan, Lettre de dissolution, *Autres Ecrits*, p. 317.

² Wat dan ook massaal zal gebeuren, zodat de “dissolution” een non-event werd.

De kern van het symptoom³, het object van verlangen verdeelt de mens in een onbewust/weten. Maar misschien is er een andere die over dit proces iets kan zeggen buiten het subject om: de *plus-un*.

Toen verenigd rond *Le Monde*, frappeerde vooral het idee dat men de transmissie van het psychoanalytische weten kon onderhouden door te werken in cartels. Het was geweten onder het handvol belangstellenden voor de psychoanalyse in Gent (we spreken hier over een periode waarna het Gezelschap tien jaar later zijn ontstaan kreeg) dat dit een werkvorm was in het EFP, doch zelf werkte men nog in Freudiaanse, woensdagavonden traditie. Het jaar nadien (of was het 1982-83?) zou het zijn vorm krijgen via de wijze van uitgelote cartels. Dit uitloten was niet iets van het EFP, maar geïnspireerd door de kافت van de lectuur van dat jaar, namelijk het seminarie “Quatre concepts...” van J. Lacan, waarop soldaten die dobbelen voor de mantel van de Meester (Christus) te zien zijn. Vandaar het idee om de willekeur van de betekenaar te laten spelen in de samenstelling van de cartels.

Het was een vergaande poging om het principe van het analytisch vertoog (namelijk als men het object van het verlangen als agens neemt dan kan iedereen met iedereen werken) vorm te geven. Was deze vorm de eerste jaren voldoende, dan bleek al snel dat behalve de overdracht van het psychoanalytische weten, ook de overdracht aan veld won en deze manier van samenstellen van cartels eindigde. Men kan dit betreuren, maar het zich kiezen en dan kiezen voor een *plus-un* heeft ook zijn effecten. We moeten ons alleen de vraag stellen of de *plus-uns* voldoende een symptomatiek lezen.

Symptomen lezen

Want het lijkt bijzonder interessant als men de symptomatiek van een cartel leest. Ook dat kan een product zijn naast de individuele lezingen van de cartelleden.

Zo zijn er negatieve lezingen.

- Waarom unifieert men zich rond een bepaald thema? Waar ligt de nood elkaar te vinden in een gemeenschappelijk iets? Kan men niet in diversiteit een bepaald onderwerp exploreren?
- Waarom volgt men bepaalde modes in het uitkiezen van onderwerpen of van schrijvers? Hoe komt het dat bepaalde onderwerpen niet goed in de markt lijken te liggen?

---

³ Nadat Lacan als bindmiddel object a in de intersectie van RSI geplaatst had, dacht hij aan het symptoom, zeker na het seminarie over Joyce, als steun voor het bij elkaar houden van de drie orden. Vandaar dat het gerechtigd is object a als kern van het symptoom te plaatsen.

Zo zijn er positieve lezingen

- Welke nieuwe creaties in de uitwisselingen laten zich horen? Zo zijn er de producten van een cartel zelf. Maar ook de intercarteldag zelf is een onderdeel van de werkvorm, het is een product van de cartels in hun geheel. Benadrukken we: een intercarteldag is geen optelling van 7,8,9 producten en de discussie achteraf. Het is een netjes afgelijnd vertoog dat de som van de onderdelen overstijgt. Maar misschien moet er wat meer energie ingestopt worden (naast de energie die gestopt wordt in publicaties van producten) om iets weer te geven over de ‘spirit’ van zo’n treffen. Daarnaast kunnen er ook nieuwe betekenaars opduiken, die meegenomen worden in het verhaal van de groep. Betekenaars die ook een andere positie tegenover scholen, schrijvers, ideeën veroorzaken. We hebben het voorbeeld van Winnicott, zelden eerder geciteerd en bovendien dan nog maar geciteerd, maar wiens teksten langzaam een terrein hebben ingenomen in het veld van het Gezelschap. Ik kan getuigen van het voorbeeld van filosoof Sloterveld die op een bepaald moment zijn invloed liet gelden in de Belgische School voor Psychoanalyse.
- Misschien ebben zo’n verschijnselen weer weg, maar dat is het punt niet. De vraag is: “Wie leest het symptoom, interpreteert het en kan daarmee een aparte dynamiek ontwikkelen?” Dit lijkt me een antwoord – in vraagvorm – op de vraagstelling die Wim Galle en Sara Bergmans ontwikkelden inzake de cartelwerking:

“In ieder geval: de vraag stelt zich of er een spontane productie plaatsvindt met betrekking tot de cartelwerking. Als vraag is ze analoog aan de vraag wat zich produceert doorheen de analytische kuur: ook daar kan zich een weten opbouwen voorbij of naast het klas-zieke weten. Er lijkt echter een belangrijk verschil te zijn qua uitgangspositie: de analytische kuur heeft immers niet als doel (goal om Lacans terminologie uit het elfde seminarie te gebruiken) om een object, een product af te leveren. Ze wordt eerder gestuurd door een object-als-oorzaak dan door een object-als-gevolg (een product). De moeilijkheid voor het cartel stelt zich nu hoe we van de eerste vorm van object naar iets van het tweede kunnen gaan voorafgegaan door de vraag of die omslag noodzakelijk is. Hoe kunnen we iets van die object-oorzaak aanwezig houden in de cartelwerking?”

Op deze wijze komen we terug bij de vraagstelling $a \rightarrow \$$!? Kunnen we meer zeggen over de kern van onze symptomatiek? Of kunnen we die ons meer laten zeggen – meer dan dat een intercarteldag vertelt?

Zitten we in de goede richting (Als $a \rightarrow \$$ ons lot is, dan wordt de vraag bijgevolg: kunnen we dat verdragen, samen - verder - dragen?), dan kunnen we ons afvragen of er een werkvorm te installeren is die dit veld bewerkt? Dat wil

zeggen dat we EENZelfde knoop zouden moeten leggen, dat we elkaar vinden in een samenspraak. We stuiten wel op de vaststelling dat iedere knoop particulier is. Er is dus geen garantie, tenzij men denkt in een radikaal verschil.⁴ Op deze wijze komt ‘il n’y pas de rapport’ ook in de cartelwerking tot zijn recht. Het is slechts een woordspeling, maar *plus-uns* zouden daarover kunnen getuigen als *plus-zéro*'s. Ze zouden een venster kunnen openen naar dat object als oorzaak = \$ *poinçon* a.

Conclusie

Fantaseren we een Gezelschap met als reële kern:

- met een product, een object als oorzaak voor verder werken
- met een verdeeldheid: een spreekplaats waar de “structure” in vraag gesteld wordt
- een gemeenschappelijk denken.

Dat zijn drie functies die ook bij Nasio terug te vinden zijn, zie p. 12 *Lettres de l'Ecole freudienne de Paris*, 18, 1976.

Om te besluiten een persoonlijke positionering daaromtrent. Het Gezelschap werkt aan dat gemeenschappelijke denken met af te leveren producten. Maar het analyseren van de “structure” heeft geen grote bijklank. Misschien dat de *plus-uns* zich hier systematischer kunnen over bevragen.

---

⁴ Het grote gevaar van onverschilligheid ligt hier niet ver af. Waardoor men kan vervallen in een cynische houding (en waarom zou men dan nog bij een Gezelschap blijven, of in een cartel stappen?); ofwel houdt men een perverse houding aan, waarbij de anderen tot genot van het eigen verlangen gemanipuleerd worden.

De Vader voorbij...
(“Se passer du père” van Christian Demoulin)

Olaf Mylle

Eind 2008 kwam Christian Demoulin te overlijden alvorens de laatste hand te kunnen leggen aan het boek “Se passer du père”. Twee van zijn kinderen werkten het uiteindelijk af. In het boek poogt Demoulin als een doorwinterd analyticus en Lacankenner in een elftal hoofdstukken de samenleving en haar malaise nader te bekijken en de rol van de psychoanalyse hierin te herdenken.

Zoals Colette Soler in haar voorwoord aangeeft, was Demoulin een man van deze tijd. De creativiteit en het lef die hij aan de dag legt in het ontrafelen van hedendaagse hangijzers aan de hand van een aantal lacaniaanse concepten, zoals het ouderschap voor homokoppels, zijn opmerkelijk, alsook zijn uitgesproken hoop en optimisme voor de toekomst.

In wat volgt, licht ik een aantal zaken uit het boek die samen een aanloop vormen tot bepaalde hypothesen in verband met hedendaagse, ‘nieuwe’ klinische beelden en de wisselwerking met een breder maatschappelijk luik. Ik ben me ervan bewust dat ik hierdoor het leeuwendeel van de onderwerpen die in het boek aan bod komen onbesproken laat, maar ik wil uiteraard iedereen uitnodigen het boek ter hand te nemen.

Het boek vertrekt vanuit de voornoemde malaise en de vaststelling dat de vaderfiguur in de postmoderne maatschappij zijn autocratische positie is kwijtgespeeld. Het meesterdiscours van weleer is van zijn troon gestoten door een slinkse samenzwering tussen de hightech van de wetenschap en een kapitalistisch discours (denk aan het Apple-rijk). Dit pact baant zich via diverse media een weg tot in elke huiskamer, tot in ons denken, met een schijnbare teloorgang van de sociale band als gevolg. Dit stemt bepaalde analytici bijzonder somber over de toekomst, maar niet Demoulin...

Eerst en vooral wordt de befaamde vader, boegbeeld van autoriteit, onder de loep genomen. Beter dan vader spreken we van welke functie deze derde op zich neemt; hij die zich niet zelden laat opmerken door zijn afwezigheid. Freud was het die het verlies van de vader gelijkstelde aan het belangrijkste moment in het leven van eenieder, maar hij had het toch misschien in de eerste plaats over zichzelf. Het is een publiek geheim dat Freud iets had met het monotheïsme. Ook de mythe rond de oervader in zijn “Totem en Taboe” weerspiegelt een fascinatie voor mannen met baarden. Lacan refereert trouwens schalks naar de

mythe rond de moord op de oervader als ‘une histoire à dormir debout’.

Demoulin introduceert Lacans betekenaar 'Nom-du-Père' teneinde verder los te komen van een al te specifieke, familiale, oedipale invulling van die functie. Voor de positieve wetenschap is de vader misschien diegene die in het zaad voorziet, maar het denken in termen van betekenaars maakt het net mogelijk om voorbij te gaan aan de vader die louter *verwekker* is. Zoals Demoulin schertsend opmerkt: zelden noemt men de stier van het dorp een vader, ook al dekt hij alle koeien.

Wat is dan precies die 'Nom-du-Père' en wat is het belang ervan? Aan de hand van het voorbeeld van de Na, een Chinees volk waarover eind vorige eeuw binnen de antropologie veel ophef was, kan aangetoond worden dat – naast het feit dat 'Nom-du-Père' geenszins hoeft samen te vallen met de verwekker – diezelfde positie niet noodzakelijk een *mannelijk* voorrecht is. De vader in de zin van verwekker is er immers een voorbijtrekkende vreemdeling, die de door een godin aangebrachte zaadjes enkel *besproeit* en verder geen enkele rol op zich neemt in de opvoeding of betreffende het incestverbod. Hier neemt een godin de plaats in van Ander van de moeder.

De betekenaar 'Nom-du-Père' staat ons andermaal toe om aan de vader voorbij te gaan, dit keer als man. Niet alle kinderen zonder vader zijn zonder meer psychotisch, toch?

De term 'Nom-du-Père' als (ietwat ongelukkige?) naam voor het concept van de betekenaar van de Ander kan dus begrepen worden als een artefact, een erfenis van onze patriarchale maatschappij doorspekt van monotheïstische invloeden.

De 'Nom-du-Père' is dus een betekenaar, wat een spreken veronderstelt. Lacan bleek niet zo tevreden met deze massieve theoretische éénheid, en na een tussenstop bij de meerdere inwisselbare 'Noms-du Père' (meervoud), kwam hij bij de 'Nomination' ofwel 'Le Dire qui nomme' of in welke mate de moeder in haar spreken waarde hecht en ruimte laat voor het spreken van die beruchte, al dan niet aanwezige, derde instantie.

De hete aardappel zomaar doorgeven aan de 'single moms' van deze wereld; ook Lacan moet gezien hebben dat dit misschien iets te simplistisch is. Heeft de vader zelf daar dan niets op zich te nemen?

In het seminarie “RSI” introduceert hij uiteindelijk het symptoom vader. Wat houdt dit in? Een vader vereenzelvigd zich best niet met de grote Opvoeder of de Wet, wat ons opnieuw dichtert bij de forclusie en de psychose brengt. Neen, wat een vader kenmerkt, los van al zijn fratsen, afwezigheid of ellende, is de bezorgdheid voor zijn kinderen en hun toekomst, wat zijn stijl ook moge zijn. Lacan beveelt de positie van ‘le juste mi-dieu’ warm aan, wat dan zoiets als de

gulden middenweg tussen een ingrijpende vader en een afwezige vader moet voorstellen. Merk op dat bij uitstek binnen het katholieke messiasverhaal vader Jozef geen enkele rol speelt in de verwekking van het kind, maar vooral als een toegewijde vakman zijn gezin ondersteunt.

We keren even terug naar de zogenaamde malaise in de samenleving. De lacaniaanse literatuur daaromtrent laat zich grofweg opdelen in een tweetal strekkingen: ofwel betreft het auteurs die een eerder *conservatief* standpunt innemen – de kruisvaarders van het verlangen met heimwee naar het meesterdiscours van weleer – ofwel wordt er bevrijdend gepleit voor het verworven recht op het *genieten*; grofweg een kapitalistisch discours.

In beide gevallen echter verwordt de psychoanalyse tot een ideologie die helemaal voorbijgaat aan de structurele verdeeldheid van het subject – het subject dat voor zichzelf al een oplossingspoging op zak heeft: het symptoom. Trouwens, eerder dan een preferabel samenlevingsmodel naar voren te schuiven, dient de analyticus zich misschien aan de zijlijn te buigen over de hedendaagse verhouding tussen gezin, familie en onbewuste in onze samenleving.

Ondanks het feit dat het meesterdiscours heeft moeten inbinden ten voordele van het kapitalistisch discours, bestaan beide nu naast elkaar. De vraag is hoe die twee zich ten opzichte van elkaar verhouden. Hoe kunnen ze naast elkaar bestaan, als het meesterdiscours het gezin als ideaal naar voren schuift en het kapitalistisch discours het slagen, het succes op vele niveaus, als hoogste goed ziet (zie het dilemma voor de vrouw tegenwoordig: thuisblijven versus carrière)? Zowel het zich voortplanten als het narcistische succes zijn manieren om met de *doodsdrift* om te gaan. Misschien kan de familie toch een veilige haven zijn wanneer de mislukking op kantoor zijn opwachting maakt. Ook al wordt het gezin niet langer op grote schaal als ideaal aangepreft door mijnheer pastoor, toch blijft het gezin voor ons vreemd genoeg belangrijk. Lacan komt hieraan tegemoet door het gezin als symptoom te denken; als oplossingspoging voor het gebrek aan 'rapport sexuel'. Uiteraard zal er bij het gezin, zoals bij elk symptoom, naast de 'jouissance' ook steeds dat beetje 'souffrance' zijn...

Opnieuw naar het kapitalistisch discours dan, meer bepaald naar diens band met de perversie en de rol van het consumeerbare object hierin. Demoulin schetst het meesterdiscours als datgene wat de sociale band vorm geeft en het genot aan banden legt. De drijvende kracht achter het kapitalistische discours is echter net het genieten; het consumeren dat het verlangen om de tuin leidt en de angst maskeert. Hoe gaat dit precies in zijn werk?

In “D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose” baseert Lacan zich op twee pijlers om het onderscheid tussen neurose en

psychose te maken, namelijk het niet slagen van de vadermetafoor enerzijds en de forclusie van de 'Nom-du-Père' anderzijds. Wanneer men beide concepten goed uiteen houdt en niet zomaar in elkaar laat vervloeien, dan behoudt men de mogelijkheid om een (tussen)structuur te vrijwaren waar de teloorgang van de vadermetafoor niet zomaar gepaard gaat met een verwerping van de 'Nom-du-Père'. Deze betekenaar is vertegenwoordigd in het Symbolische maar nooit in de positie van de vadermetafoor terecht gekomen, eerder in een metonymische positie.

Omwille van deze metonymie wordt de link naar de perversie gelegd, meer bepaald het fetisjisme, zoals Lacan het in “La relation d’objet” uit de doeken doet. De hypothese van Demoulin laat kapitalisme en perversie niet helemaal samenvallen, maar er lijkt een overlap te zijn wat betreft het mechanisme waar beide zich van bedienen. Het subject houdt er zich immers op in een metonymisch spanningsveld, 'un arrêt sur l’image', vòòr de vadermetafoor geïnstalleerd is; een verloochening van de castratie als het ware. De 'perversion ordinaire' zoals eerder uitgewerkt door Jean-Pierre Lebrun maakt hier zijn intrede om de preoedipale beelden niet zomaar onder de psychose te scharen.

Een zelfde opdeling tussen de metafoor en de metonymie meent Demoulin terug te vinden in concepten van de latere Lacan, 'la nomination' en 'nommé à'. De 'nomination' is datgene wat via 'le dire qui nomme' de drie registers verknoopt, terwijl men bij 'nommé à' door een ander gezegd wordt wat men dient te zijn. Men zou kunnen zeggen dat we hier een tijdelijk, fragiel én omkeerbaar equivalent krijgen van de 'arrêt sur l’image' in het Symbolische. In het boek wordt de praktische toepassing van beide concepten uitgebreid behandeld aan de hand van een stuk biografie van zowel Sartre als schrijver Romain Gary. De schaamte passeert hier als een meer dan interessant thema waarover ik jullie een andere keer meer hoop te kunnen vertellen.

Het object bij uitstek van de consumptiemaatschappij is dan wel het *gadget*: niet zelden een hightech product van het wetenschappelijke discours, dat zich niet zozeer door zijn nut of duurzaamheid laat kennen, maar net door een *belofte tot genot*, 'le plus de jouir'. Reclame poogt trouwens het genot en het nut bijeen te brengen en ons ervan te overtuigen dat beide in één enkel object terug te vinden zijn. Deze belofte verdampt als sneeuw voor de zon, want het kleinood belandt vroeg of laat achterin een stoffige kast en het volgende begerenswaardige gadget wacht al. Men kan zich afvragen of zo'n gadget dan niet de lege plaats van 'Das Ding' inneemt en men dus van sublimatie zou kunnen spreken. Daar waar men bij de sublimatie de drift vrij kan laat vloten door een object op de lege plaats te zetten, zien we bij de consumptie een soort

kortsluiting waar het ene object het andere vervangt zonder ooit een reeks te vormen. Een gelijkaardige kortsluiting vinden we terug bij Lacans 'signifiant gelé', de bevroren betekenaar bij de verslaving en de psychosomatiek, waar de omweg via de Ander niet gemaakt wordt. Voor meer toelichting rond dit onderscheid verwijs ik graag naar de tekst "Sublimatie en perversie" van Mark de Kesel.

Zelf vond ik de lectuur van dit boek en de eraan ontsproten discussies een boeiende, prikkelende onderneming. Misschien komen wel héél veel diverse thema's aan bod in de luttele tweehonderd bladzijden, maar de aandachtige lezer zal er ondermeer Lacans eigen weg in de ontwikkeling van zijn theorie terugvinden. Mij lijkt de uitwerking rond 'Nom-du-Père', 'Nomination', metonymie, en het gadget een plausibel alternatief van waaruit de hedendaagse kliniek kan bekeken worden.

Le dire qui nomme

Elke Roose

De afgelopen twee jaar heb ik twee werken doorworsteld in cartel. Het eerste was Seminarie IX van Lacan, ‘La relation d’objet’, het tweede ‘Se passer du père?’ van Christian Demoulin. De vraag die tijdens het lezen van beide werken en ook naderhand voorop stond voor mij was deze van de functie van de vader. Op welke manier kan de vader tussenkomen in de band moeder-kind zodat het kind los kan komen van het puur object zijn van de moeder en ruimte krijgt tot subjectwording? In beide werken komt deze vraag aan bod vanuit een andere invalshoek. Lacan benadert de vraag vanuit de gevalstudie De Kleine Hans van Freud en zoomt hierbij in op de oedipale constellatie die zich aftekent. Demoulin stelt de vraag in het licht van de huidige ontwikkelingen binnen onze kapitalistische maatschappij.

Dat deze vraag zich afgelopen jaren op de voorgrond drong voor mij, heeft te maken met mijn ervaringen in de kliniek. In mijn werk met kinderen en jongeren begon ik steeds meer te zien hoe de vader een cruciale rol speelt in het verhaal dat elk kind is. Soms is de vader heel sterk op de achtergrond in dit verhaal, soms te sterk op de voorgrond, soms wordt hij doodgezwegen, soms krijgt hij weinig ruimte van de moeder, enz. En telkens zie je hoe ook de vader en zijn verhouding tot kind en moeder mee verweven zitten in het symptoom van het kind. Om dit wat concreter te vertalen zal ik kort twee casussen aanhalen.

Edward is een jongen van dertien die enkele maanden geleden werd aangemeld omwille van onleefbare dwanggedachten. Deze gedachten waren al enkele jaren aanwezig, maar de laatste weken waren ze uit hun voegen gebarsten en was Edward volledig ingestort. Hij weende eindeloos, kon niet meer functioneren in het dagelijks leven en werd in crisis opgenomen. Eens hij wat tot rust was gekomen door de opname en de medicatie kon ik aan de slag met deze jongen. Zijn ouders waren enkele jaren geleden gescheiden en volgens zijn moeder hadden de problemen van Edward hiermee te maken. Daarnaast gaf de moeder voorzichtig aan dat het misschien ook met haar band met Edward te maken kon hebben. Ze had twee dochters en één zoon en met alle drie haar kinderen een sterke band, maar de band met haar zoon was toch nog anders. Ze kon dit niet beschrijven. De dwanggedachten waren begonnen toen de moeder hem op reis in Frankrijk een *knalzoen* op de wang had gegeven. Ze moest Edward toen op de andere wang ook een zoen geven omdat de eerste

zoen anders zou blijven nazinderen. Sindsdien ontwikkelde Edward allerlei dwanggedachten waarbij het steeds draait om het 'evenwicht' behouden tussen dingen. Als hij dit niet zou doen zou er iets gebeuren. In het spreken van Edward hoor ik hoe al zijn dwanggedachten teruggaan op een angst voor de dood. Zelf omschrijft hij het niet zo. Hij spreekt over twee wegen: een weg waar het leven zich afspeelt en een weg parallel daaraan waar niemand is. Op de weg van het leven is een lijn die zich voortdurend verder beweegt en enkel die lijn heeft een kleur. Al de rest is zwart. Zijn angst is dat hij op die andere weg, of voor of na de lijn, terecht zou komen. Voortdurend stelt hij de vraag: "Ben ik wel echt?" Om dit echt zijn te verzekeren voert hij allerlei handelingen uit, heeft heel wat tics en stottert. De angst vertoont variaties doorheen de tijd: angst dat zijn moeder weg zou zijn, angst dat zijn poes weg zou zijn, angst dat hijzelf op een andere weg zou zitten. De constante is een angst voor het *weg* zijn, verdwijnen. Geleidelijk aan worden de angsten meer draaglijk en kan hij het dagelijks leven terug opnemen. Tijdens een tweede gesprek met de moeder vertelt ze mij over haar eenzaamheid. Ze is alleen en wil heel graag een partner, ze voelt al heel lang een leegte in zichzelf. "Dit is ter zake", verspreekt ze zich. Moet Edward deze leegte invullen voor haar, zo vraag ik mij af. En hebben zijn angsten hiermee te maken? Maar wat is dan het verband met de dood?

Een tweede casus is deze van Daan, een tienjarige jongen. Daan wordt aangemeld met slaapproblemen. Sinds hij geleerd heeft over pater Damiaan op school kan hij niet meer slapen. Dit onderwerp heeft hem heel angstig gemaakt. Iedere avond komt hij naar beneden omdat hij bang is. De moeder moet dan bij hem komen zitten. Tijdens het intakegesprek merk ik onmiddellijk een sterke band tussen moeder en Daan. Daan zit op de schoot bij zijn moeder, wat een vreemd zicht is want hij is hier te groot voor. Moeder neemt het woord, Daan vormt in stilte een bastion met zijn moeder tegen vader, zo lijkt. Daan toont zich als een vrolijke jongen, vertelt moeder. Hij is de clown van de klas. Hij is zeer verstrooid en chaotisch. Slaagt er niet in om 's morgens op tijd klaar te zijn voor school, om zelf zijn huiswerk te organiseren. Zijn moeder moet hem steeds bijstaan. Dit tot ergernis van vader. Deze vindt dat moeder hem teveel beschermt. Moeder daarentegen geeft aan dat vader veel te streng is, dat hij roept op Daan en Daan daardoor bang is voor hem. Daan beaamt dit. In de therapie toont Daan zich als een jongen die heel moeilijk spreekt, dit niet durft of niet kan. Het is met horten en stoten dat er een verhaal komt. Een verhaal over nachtmerries die hij telkens heeft, waarbij iemand hem komt doodsteken in zijn slaap. Een verhaal over zijn vader die niet naar hem omziet, die altijd bezig is op de computer. Een verhaal over zijn één jaar oudere zus die hem als kleintje behandelt. Een verhaal over angst voor de dood. Waarom moet een mens

slapen, zo vraagt hij zich af. Slapen lijkt voor hem verbonden te zijn met de dood. Plots zet de moeder de therapie stop, het gaat immers beter met Daan, om na enige tijd opnieuw de vraag te stellen naar therapie. Ze identificeert zich met Daan, zegt zelf ook zo angstig geweest te zijn als kind. De schuld voor de problemen legt ze bij de vader. De vader geeft echter aan geen kans te krijgen om met zijn zoon een band op te bouwen. De moeder komt hem steeds corrigeren als hij het op zijn manier wil doen. Onlangs gaf Daan aan minder bang te zijn. Hij had ontdekt dat het lezen van de avonturen van Geronimo Stilton voor het slapen gaan hem helpt. In diezelfde sessie vertelt hij hoe hij zichzelf een robot voelt in plaats van een mens. Tegen zijn gewoonte in zegt hij ernstig dat dit vragen oproept. “De vraag bijvoorbeeld of ik echt ben en de anderen niet echt. Of de anderen echt en ik niet echt. Eigenlijk weet ik niet wie ik ben.” Ik zeg hem dat hij een antwoord op zijn vraag geleidelijk aan kan opbouwen en dat hij wellicht toch al iets weet. Dat hij Daan is en soms bang is en geen opschepper. Even later voegt hij er nog aan toe dat hij ‘verstrooid’ is. Ik vraag van waar hij die verstrooidheid heeft. Van zijn papa. Ik laat hem verder spreken over die verstrooidheid. Een moeilijk spreken opnieuw, maar wel een spreken. Waar hij deze eigenschap aanvankelijk zelf negatief taxeert – hij haalt hierdoor minder punten op zijn toets – benoem ik het als iets van hem, iets wat hij gekregen heeft van zijn vader en hem maakt tot wie hij is.

In beide casussen lijkt het erop dat het kind vastzit in de band met de moeder en dat de vader op de achtergrond blijft staan, onvoldoende wil of kan tussenkomen in de band moeder-kind. Is het als reactie hierop dat het kind zeer angstig wordt, zo vraag ik me af. Is de moeder als archaische figuur die over leven en dood van het kind beslist een figuur die angst oproept als daar geen stevige vader is die een andere weg, de weg van het Symbolische, kan openen voor het kind?

Het is dit wat Lacan uitwerkt in zijn seminarie over de Kleine Hans. Aanvankelijk zit Hans gevat in een imaginaire relatie met zijn moeder. Volgens Lacan gaat het in dit preoedipale stadium al om een tertiaire relatie. De derde term is hier de imaginaire fallus van de moeder: datgene wat staat voor het verlangen van de moeder, een rol die het kind aanvankelijk graag wil spelen. Zolang het kind deze imaginaire fallus kan spelen, kunnen kind en moeder dit spel van imaginaire verleiding blijven spelen. Wanneer de Kleine Hans omwille van diverse redenen, waaronder de afwijzing van zijn piemel door de moeder, de geboorte van zijn zusje, de confrontatie met z'n eigen pulsie, uit de imaginaire relatie met zijn moeder valt, ontstaat een grote angst. Hij komt tot het besef dat de fallus ontbreekt bij zijn moeder en dat hij dit tekort niet kan opvullen. Dit tekort is een gapend gat dat het enigmatische verlangen van de

moeder markeert. Wat wil ze van mij, is de vraag die hij zich stelt. Enkel door de interventie van de vader die het bezit van de fallus op basis van een symbolische wet opeist, zo stelt Lacan, kan een symbolische castratie plaatsvinden. Het betreft een castratie met een dubbele boodschap. Voor het kind: je zal niet met je moeder slapen. Voor de moeder: het kind is niet je fallus, ik heb de fallus. Dit maakt het voor het kind onmogelijk om de fallus te zijn van de moeder en geeft het tegelijk de kans om zich te identificeren met de vader op een symbolisch niveau en het toe te laten een verlangend subject te worden. In het geval van de Kleine Hans suggereert Lacan dat de vader de rol van bemiddelaar van moeders verlangen niet succesvol speelde. Hierdoor ontstonden bij de Kleine Hans angstaanjagende imaginaire figuraties, gedomineerd door een oraal kannibalisme, zijnde de fantasie verslonden te worden door de moeder. Het paard waar Hans bang voor is, is niet zozeer een symbool voor de vader als wel een poging van de Kleine Hans om een substituut te creëren voor de ontbrekende symbolische vader die hij zo nodig heeft. De fobie is in die zin een manier om de angst te binden.

Als ik vanuit dit perspectief naar de twee casussen kijk, vraag ik mij af of de angst ook hier te maken heeft met een angst voor het verlangen van de moeder. En de symptomen die zich op deze angst ontwikkelen, de dwanghandelingen, de nachtmerries, een manier om de angst te binden? En in welke zin kan therapie dan iets betekenen voor deze kinderen?

Hiervoor zou ik willen verwijzen naar een uitspraak uit het boek van Demoulin waar voor mij veel in vervat zit en die slechts langzaam betekenis heeft gekregen.

Het gaat om een uitspraak van Lacan. Demoulin schrijft er het volgende over:

“In het 22e seminarie, RSI, introduceert Lacan de functie van de benoeming binnen de thematiek van de Naam van de Vader: *le Dire qui nomme*, de act zelf van de benoeming. De verwijzing naar de vader van de realiteit is niet langer meer noodzakelijk. *Le dire qui nomme fait Nom-du-Père*. Dit alles leidt tot een nieuwe ondervraging van de kliniek: een kliniek van de benoeming als zijnde het Spreken bepaalt de plaats van het subject in het discours. Als men overgaat van Vader die benoemt naar Zeggen dat benoemt, laat dit toe om het smalle, familiale kader te verlaten en zich af te vragen wie dit subject heeft benoemd in de zin van ‘bestemming’ gegeven. Dat de moeder een naam geeft aan haar kind volstaat niet opdat het iets anders dan een object zou zijn. Een benoemd object is nog altijd een object. Er is een derde nodig om het discours te kunnen binnentreden. De kliniek van de benoeming van Lacan ontstaat gelijktijdig met deze van de verknopingen. In de benoeming is het Zeggen datgene wat verknoopt, verknoping van het reële, het imaginaire en het symbolische.”

Tot hiertoe het citaat.

Demoulin illustreert vervolgens dit benoemen aan de hand van twee grote schrijvers: Sartre en Romain Gary. Hij stelt zich de vraag op welke manier deze schrijvers zich een bestemming hebben gezocht, een bestemming die hun wereld kon stabiliseren. Beide schrijvers groeiden op, zonder vader, in een hechte relatie met hun moeder.

In zijn autobiografie ‘Les mots’ beschrijft Sartre het klimaat van zijn kindertijd zonder vader. Hij leefde samen met zijn moeder bij zijn grootouders. Over de vader die hij niet had gekend, werd niet gesproken. Hij stond zeer dicht bij zijn moeder die hij beschouwde als een zus. Zijn moeder noemde hem ‘haar dienende ridder’. Sartre voelde zich onbestaande. “J’étais rien: une transparence ineffaçable.” Hij werd achtervolgd door de dood die hij dacht rond zich te zien draaien. Hij voelde zich niet consistent, niet permanent, hij was niet de toekomstige verderzetter van het vaderlijk oeuvre, hij had geen ziel. Hij was slechts een onbruikbaar object, een bloempot. Hij probeerde uit zijn statuut van object te geraken door zich te valoriseren in de ogen van de grote mensen. In plaats van de bloempot te zijn wilde hij de zeldzame bloem zijn die de aandacht en bewondering trekt. De mislukking hiervan bracht hem terug tot zijn positie van beschamend object. Hij herinnert zich verschillende scènes van schaamte. Als reactie op de schaamte ging hij grimassen trekken in de spiegel. De spiegel was zijn grote redding: die leerde hem dat hij een monster was. Het was een manier om de mensen te verloochenen en zelf verloochend te worden. Hij probeerde zich terug te trekken in zijn solitaire waarheid, maar hij had geen waarheid, hij vond in zichzelf slechts een verbazende flauwheid. Wanneer hij er wel in slaagde om te behagen versterkte dit zijn narcistische beeld. Dan kon hij trots in de spiegel kijken. Maar als zijn publiek niet meer lachte, kon hij zich enkel terugtrekken op zijn kamer en grimassen maken voor de spiegel. Hij zat gevangen in een imaginaire preoedipale relatie. Het sleutelmoment voor Sartre was de interventie van de grootvader die een effect van benoeming heeft geproduceerd. De grootvader benoemde hem als schrijver en duidde dit schrijverschap als een zogezegde roeping. In een beweging door haalde hij deze roeping neer met de uitspraak dat schrijver een beroep is dat geen mens kan voeden. Hierdoor echter kon het Imaginaire en Symbolische zich verknopen voor Sartre. Sartre was benoemd als toekomstig schrijver, wat hem een plaats gaf in de wereld. De interventie van de grootvader liet hem toe te ontsnappen aan een dodelijke positie en opende de weg van het verlangen: hij zou schrijver zijn. Hij was niet langer de imaginaire schrijver die hij voordien was. Hij heeft de taak op zich genomen dit verlangen in de realiteit in te schrijven, met wat het impliceert op het vlak van het zich rekenschap geven van het onmogelijke. Er

werd iets ingeschreven van de orde van de castratie. De benoeming door de grootvader heeft hem een plaats gegeven in het meesterdiscours, plaats van slaaf voor sommigen, maar een verknoping mogelijk makend waardoor hij ontsnapte aan het simpele statuut van beschamend object.

Deze geschiedenis van Sartre boeit me ten zeerste. Ze toont hoe er ook vanuit een andere hoek dan deze van de vader een benoeming kan geschieden.

Op de geschiedenis van Romain Gary ga ik niet uitgebreid in, omdat die een andere kwestie betreft. Bij Gary spreekt Demoulin over een benoeming door het sociale. In dit geval zou het niet gaan om een benoeming die tot een bestaan binnen het Symbolische leidt. Gary blijft gevangen in een zoektocht naar benoeming door het sociale, een benoemd worden volgens de moederlijke wens. Dit laat hem niet toe te ontsnappen aan een functie van “trompe-la-mort”.

Als ik nu de uitspraak ‘le dire qui nomme’ er terug bijneem, dan vraag ik mij af of dit hetgeen is wat binnen een kinderaanlyse gebeurt, of toch kan gebeuren. Is het niet net de betrachting binnen een kinderaanlyse een kind de kans te geven zich te benoemen, z’n eigen verhaal te schrijven? Kan een kinderaanlyse de falende functie van de vader – per definitie falend, maar in sommige gevallen nog meer falend dan in andere – kan een kinderaanlyse dit falen ten dele mediëren? Ik begrijp ‘le dire qui nomme’ dan niet zozeer als het spreken van de analyticus die benoemt, maar wel als de analytische situatie in zijn geheel waarin het kind in overdracht op de analyticus op verhaal komt. Waarbij de analyticus vanuit het luisteren naar het kind spreekt en benoemt, niet om het kind vast te pinnen, maar om de dynamiek van het spreken en verlangen op gang te brengen, gaande te houden. En daarin ligt net de moeilijkheid waar ik zelf mee worstel. Wat kan je op welk moment zeggen zodat het grondend is voor een kind en het het (verder) spreken mogelijk maakt. En dit zonder dat het een moraliserend of pedagogisch tussenkomen wordt dat het kind tot object maakt, het subjectiverend spreken van het kind stillegt en weerstand oproept, maar net een spreken dat tot een eigen spreken leidt van een mensje in wording. Een spreken, dus, los van het discours van de ouders, een spreken waar doorheen het zijn eigen verlangen kan ontdekken.

Ik denk nog aan Oscar, een jongen van tien die heel onzeker en angstig is. Hij maakt op een bepaald moment zijn wens kenbaar om astronaut te worden. Het eerste dier in de ruimte was een hond, zo vertelt hij, het tweede een aap, vervolgens was er de mens, en vervolgens Frank De Winne. “En vervolgens misschien Oscar”, zeg ik. Waarop hij zijn wens om astronaut te worden verder begint te elaboreren, via tekenen en spreken, en mij voor het eerst ook verlangend aankijkt. Een klein voorbeeldje waarmee ik de schets van mijn

zoektocht voorlopig wil afsluiten. Een zoektocht die ik met een groot verlangen verder zet...

Van luisteren naar spreken: over mijn inschrijving in dit Gezelschap

Jurgen Declercq

Naar aanleiding van het lidmaatschap werd mij – zoals dit de gewoonte blijkt in het Gezelschap – gevraagd om op de onthaalavond voor nieuwe leden, zeer geslaagd georganiseerd door Els en Leen in april dit jaar, aan de hand van ‘De Wegwerktekst’ iets te zeggen over mezelf en over mijn beweegredenen om toe te treden tot het Gezelschap. Ook in mijn bijdrage vandaag wil ik iets vertellen over het parcours dat ik hiertoe aflegde en over de moeilijkheid en de tijd die het me kostte om daadwerkelijk tot een keuze te komen.

Wegwerktekst. Betekenaar die bij mij de vrees oproept mij te zullen verspreken... Wegwerptekst? Passons.

Ik blijf al direct haperen bij de tweede paragraaf. Ik citeer: “*Belangstelling en act kunnen verknoopt zijn met het innemen van de psychoanalytische positie als practicus. Kunnen. Het is geen conditio sine qua non om belangstelling als ‘inter-esse’ in de deelname aan een gezelschap tot leven te brengen*”. Belangstelling versus act dus.

Mijn belangstelling voor de psychoanalyse is vrij recent. Tien jaar geleden maakten de colleges klinische psychodiagnostiek in de kandidaturen psychologie iets in mij wakker. Tussen haakjes: ik legde voorheen, na een juridische opleiding, een professioneel parcours af in de bank- en bedrijfs wereld. In een poging te benoemen wat er toen niet marcheerde, leek ik snel aan te voelen dat de psychoanalyse mij mogelijks verder zou kunnen helpen dan de DSM-IV, waarin ik mezelf noch de dingen waar ik mee worstelde terug kon vinden. En hopelijk ook verder dan de toen – op aansturen van de therapeut – net beëindigde rogeriaanse client-centered therapie waar de psycholoog in kwestie mij na een dik jaar van wekelijkse sessies, als antwoord op mijn blijvende worsteling met seksualiteit en de moeilijkheid om hierover te spreken, een boek aanraadde: *The NEW Joy of Male Sex...* Op doorverwijzing van een huidige collega van het Gezelschap en toenmalig assistent aan de vakgroep vond ik mijn analyticus. Of hij het wel zag zitten om met mij en mijn problematiek te werken, vroeg ik hem een van de eerste sessies. Antwoord: “dat zal voor een groot deel van uzelf en uw bereidheid te spreken afhangen...”. Perplexiteit.

Tijdens mijn stage in Sleidinge begon ik me voor het eerst af te vragen waar en hoe ik mij verder zou kunnen vormen in de psychoanalyse. De enige twee opties die ik toen weerhield waren de universiteit en het vormingsinstituut. Een keuze die volgens mij toen neerkwam op het instappen in een *ready made* programma of zelf verantwoordelijkheid opnemen voor mijn vorming. Van de

analyticus viel, hoewel ik meen te hebben aangedrongen, niet veel ‘hulp’ te verwachten. Geen sturing voor deze of gene keuze dus. Onder overdracht op een aantal professoren en assistenten koos ik dan uiteindelijk maar het ‘comfortabel’ uitzijnde universitaire programma: vijftien goed gestructureerde vrijdagen per jaar, drie jaar lang, resulterend in een door de universiteit afgeleverd getuigschrift.

De lesdagen begonnen steeds met anderhalf uur ‘leescartel’. Ik situeer kort even op welke manier dergelijk cartel in het universitaire postgraduaat werd ingevuld, mogelijks kunnen we hier later op de dag nog op terugkomen. Vooreerst werden de cartels at random ingedeeld, je kon met andere woorden je ‘medecartellisanten’ niet zelf kiezen. Ook de tekst waar rond werd gewerkt – in het eerste jaar seminarie I van Lacan ‘Les écrits techniques de Freud’ en in jaar twee & drie seminarie X: ‘l’Angoisse’) – lag op voorhand vast. Enkel op het einde van het eerste jaar werd verwacht om een individueel cartelproduct te presenteren aan de hele groep. Het systeem van ‘plus-uns’ veranderde wat doorheen de opleiding. Het eerste jaar werd er aan elk cartel een ‘vaste plus-un’ toegewezen die elke cartelsessie bijwoonde. Bij het cartel waar ik deel van uitmaakte, betrof het een assistent van de vakgroep. In de volgende jaren werd er gewerkt met wat ik zou noemen ‘zwevende plus-uns’. Dit hield in dat een iemand (van binnen of buiten de vakgroep) een (klein) deel van elke cartelsessie kwam bijwonen. Deze ‘plus-uns’ varieerden bovendien ook nog eens doorheen het jaar.

Na het cartel volgden telkens twee blokken van anderhalf uur ‘hoorcollege’ (zo ongeveer naar het model van de colleges aan de universiteit, zeker het eerste jaar waar de sprekers bijna allemaal verbonden waren aan de vakgroep) De dag werd steeds afgerond met een klinisch luik. Het eerste jaar gaf één van de professoren elke keer een gevalspresentatie uit zijn eigen praktijk. De volgende jaren mochten we uiteindelijk zelf aan het werk in een ‘klinisch cartel’ waar een van de deelnemers een casus voorbereidde waar over gesproken werd in kleine groepjes (dezelfde van het leescartel van ’s morgens) onder leiding van een supervisor/controleur die ook varieerde van week tot week.

Daarnaast waren er nog enkele vereisten: ten eerste de verplichting om klinisch psycholoog of psychiater(-in-opleiding) te zijn (dus geen lekenanalyse), ten tweede: voorafgaand aan de inschrijving zelf in analyse te zijn bij een analyticus die lid is van een internationale vereniging. Tien verplichte individuele supervisiesessies bij een externe controleur-analyticus waren een derde en laatste vereiste.

Ik zei daarnet ‘comfortabel’ uitzijnde universitaire programma. Dit uiteraard vanuit een neurotisch perspectief, in die zin dat je in feite helemaal

niets hoeft te kiezen omdat je je inschrijft in een door de Ander opgesteld programma waar de keuzemogelijkheden, ik druk me voorzichtig uit, vrij beperkt zijn. Alleen de onderwerpen van de *verplichte* papers waren vrij te kiezen. Drie jaar, vijf papers en 4.500 euro aan inschrijvingsgelden verder: einde postgraduaat! Getuigschrift en erkenning door de universiteit als ‘psychoanalytisch therapeut’... Ik geef graag toe dat datgene waar ik me vandaag kritisch over uitlaat me destijds bijzonder goed uitkwam: een Ander die wist wat goed voor me was, een Ander die wist wat nodig was om mij te vormen tot analyticus, een beperkende Ander ook die mij toeliet zelf niet te veel te moeten kiezen... Wat mij betreft was het postgraduaat een interessante kennismaking met de psychoanalyse. Niet meer en ook niet minder dan dat. En het is natuurlijk ook zo dat je er maar iets uit haalt in zoverre je er zelf iets in steekt. In mijn geval was de investering minimaal. Symptomatisch. Ondanks mijn eigen aandeel blijft de vraag open: waar is de plaats voor het eigen verlangen in heel dit universitaire verhaal?

Na het postgraduaat ging ik gedurende anderhalf jaar luisteren naar de theoretische en klinische seminaries bij die andere vereniging hier in Gent. Een min of meer logische verderzetting na het postgraduaat. Logisch in de zin dat vele sprekers, ‘plus-uns’ en controleurs binnen dat postgraduaat deel uitmaken van die andere vereniging en dat de doorstroom naar die vereniging dan ook in een vloeiende beweging gemaakt kan worden. Voor mij toen ook logisch gezien een keuze voor die vereniging inhield dat ik mijn subjectieve positie als toehoorder niet per se hoefde te verlaten en mijn participatie – voor alle duidelijkheid: ik was geen lid – zich grotendeels kon beperken tot het dociel volgen van het ‘onderwijs’ dat daar wordt verstrekt. Een onderwijs dat zich geheel inschrijft in de school van Jacques-Alain Miller en dat – zeker ook wat het klinisch luik betreft – naar mijn aanvoelen te eenzijdig gericht is op de psychose en bijgevolg de ‘neurose ordinaire’ wat links laat liggen.

Mijn verlangen om zélf meer aan het werk te gaan rees op samen met mijn ontslagname uit de instelling waar ik werkte én met de opstart van mijn privépraktijk. Ik liet iets van mijn weerstand tegen de theorie varen omdat ik door te lezen uiteindelijk toch begon te ontdekken dat de psychoanalytische theorie zeer dienstig kan zijn bij het werk. Als jonge clinicus beginnen met de ‘allerlaatste’ Lacan, zoals men dat al eens pleegt te noemen, is evenwel geen sinecure en wat mij betreft helemaal ook niet wenselijk. In een eigen ‘retour à Freud’ begon ik, buiten de bestaande verenigingen om, een cartel met een aantal vrienden/collega’s met wie ik samen teksten van Freud begon te lezen. Hoe meer ik ervaarde dat de Ander het niet per se beter weet, hoe meer het samen lezend duiden van deze freudiaanse teksten duidelijk andere effecten had

dan het gewoon alleen lezen van deze geschriften. Nog steeds in de idee van zélf aan het werk te gaan of te blijven, richtten we met dezelfde mensen, alweer buiten de bestaande verenigingen om, een klinisch seminarie op waar we, in de beslotenheid van een Ierse pub hier in Gent, om de zes weken met een tien tot vijftien mensen samenkomen om te spreken over een casus die door een van de deelnemers wordt voorgesteld.

Ik kom even terug op de Wegwerktekst en citeer een passage die gaat over de finaliteit van de analyse: *“De weg van de analyse voert [echter] niet over de aanpassing, maar over het opnemen van de verantwoordelijkheid voor de vroegere en tot de assumptie van de huidige keuzes”*. En over de vorming van de analyticus staat te lezen: *“Wordt analyticus hij die zich op eigen verantwoordelijkheid vormt. De eigen analyse is daarvan het koninginnestuk. Kennis van de wetten van het onbewuste is onontbeerlijk. Vertrouwdheid met de cultuur en haar wetenschappen is daarbij behulpzaam. Blijft analyticus, hij die niet ophoudt zijn verlangen te ondervragen. Hij doet dit onder de vorm van controle-analyses, van volgehouden eigen analyse en van theoretisch werk en vormingswerk”*.

Parallel met de finaliteit van de analyse voert ook de weg van de vorming tot analyticus niet over de aanpassing aan een of andere vereniging. Ik hoop dan ook dat ik in dit Gezelschap de mogelijkheid zal hebben om samen met anderen te werken vanuit mijn eigen verlangen. Dat ik hier vandaag kan komen spreken op deze intercarteldag lijkt een indicatie dat in deze vereniging op dit punt een en ander mogelijk is.

Ik heb gepoogd om iets te zeggen over de weg die ik heb afgelegd en die leidde tot een wezenlijke verandering in mijn subjectieve positie, een wijziging die zich ook meer en meer op andere levensdomeinen laat voelen. Een omslag van toekijken naar participeren. Van luisteren naar spreken. De beweging ook van enkeling naar het opzoeken van (een) gezelschap. Ik verlaat de positie van solitaire bekritiserende toeschouwer om op te schuiven naar die van meer actieve participant die zich inschrijft in een groep. Een inschrijving om samen met anderen te werken vanuit een eigen verlangen. De afgelegde weg, van de opleiding psychologie, over het universitaire postgraduaat en mijn aankleven bij dat andere gezelschap was voor mij dan ook een noodzakelijk parcours om, zij het met heel wat omwegen, finaal tot de act te komen om hier vandaag, dit keer vanuit een eigen verlangen, te komen getuigen over mijn keuze mij in te schrijven in dit Gezelschap.

Dit Gezelschap en geen ander.

Tuin der lusten

Bert De Meulder

Niet door Rilatine, maar door de wil
je dopamine te dressereren
je voor de verste, schoonste, gekste
juf beter concentreren.

Niet door met glinsterende ampullen
Serotonine op te hitsen
in de koele meren onder je schedel,
maar door de vivisectie van je lafheid
beter huiswerk presenteren.

Niet door Xanax of de krantenkreten van het heden
dansen dakloos de spoken in je spiegelpaleis
en word je liefdesslot versneden
tot een hotel voor Scarabeeën.

Niet door de patronen van haar klacht uit te knippen
en de afgezaagde rapsodieën van gelijke rechten
worden glazen plafonds gebroken
(krijgt men les van mameloker).

Niet door Viagra, Rohipnol of conference calls met tentsletjes
is de oefening van je geslacht scherp genoeg geslepen
om haar warme vloeibaarheid uit te beitelzen
tot een wraakroepend, zingend kind.

Niet door de leegte bloot te leggen in het pasmodel
en haar zonde dagelijks te breken
maar door met de zweep haar slangen te bezweren
(het wijf in je lijf te vereren)
wordt de lach uit je krampen losgewerkt
krijgen je instrumenten dierlijke haren
en je lusten alle kleuren.

Toon Tellegen Voorgesproken door Chris Reyms

TWEE OUDE VROUWTJES zaten op een bank onder een boom in de regen. Lange tijd zwegen ze en keken naar de regen en naar de lage, grijze lucht.

Toen zei het ene vrouwtje: *‘Wacht u soms op iemand?’*

‘Nee,’ zei het andere vrouwtje. *‘Of nou ja, eigenlijk wel ...eigenlijk wacht ik altijd op iemand. Maar dan meer in het algemeen.’*

‘Ja’ zei het ene vrouwtje. *‘Ik ook.’*

‘O ja?’ vroeg het andere vrouwtje.

‘Ja.’

‘Ik vind het altijd zo raar om dat te zeggen,’ zei het andere vrouwtje. Ze keek naar haar schoenen, die vlak boven de grond heen en weer bungelden. *‘Bovendien wacht ik toch altijd voor niets.’*

‘Ik ook,’ zei het ene vrouwtje.

Lange tijd waren ze weer stil. Af en toe keken ze uit hun ooghoeken naar elkaar.

Mensen liepen voor hen langs, hollend, met opgeslagen kragen, of onder paraplu's.

‘Weet u,’ zei het ene vrouwtje opeens, *‘zullen we zeggen dat we op elkaar wachten?’*

‘Ja’ zei de ander, *‘dat is goed! U wacht dus op mij en ik op u!’*

Het waren twee eenzame oude vrouwtjes. Ze hadden een leven van niets achter zich en nog maar weinig jaren voor zich en plotseling sloegen ze hun armen om elkaar heen en kusten elkaar hevig, met op elkaar geperste lippen. Hun hoofd zwaaide heen en weer.

Toen schrokken ze, lieten elkaar los, schoven uit elkaar. Wat wilden ze eigenlijk van elkaar? Hun mond was droog, hun vingers trilden. Konden ze elkaar wel vertrouwen? Waren ze niet op iets gemakzuchtigs uit? Iets hebberigs? Iets schraperigs? Waren ze geen slachtoffer van een of ander raar toeval?

Het duurde heel lang – tot ze ijskoud waren en het donker was geworden – voor ze konden beslissen of ze liefde wilden sluiten met

elkaar (ze konden geen ander woord daarvoor bedenken) of dat ze het bij die ene avond en die ene kus zouden laten.

‘Wat een moeilijke beslissing!’ zei het ene vrouwtje.

‘Onmogelijk!’ zei het andere vrouwtje.

Ze hadden nooit gedacht dat zo’n beslissing zo moeilijk kon zijn.

Uit: Toon Tellegen (1994), *Twee oude vrouwtjes*. Amsterdam, Querido, pp. 20-21.

Kosmonauten van het nabije Over filosofie in de psychiatrie

Eli Noé

In zijn als boekje uitgegeven lezing “Passer à l'acte”¹ geeft de Franse filosoof Bernard Stiegler een mooie metafoor voor filosofie. Hij gebruikt het beeld van een vliegende vis. Zoals alle vissen beweegt de vliegende vis zich in zijn natuurlijk element, het water. Maar anders dan zijn soortgenoten beschikt hij over het vermogen om, zij het slechts voor een ogenblik, boven dit element uit te stijgen. In zijn vlucht neemt hij eventjes afstand van wat hem natuurlijk en vertrouwd is – zo vertrouwd dat hij het niet opmerkt – om er een moment later terug in te plonsen.

Het is op een vergelijkbare manier, aldus Stiegler, dat de filosofie zich positioneert ten opzichte van wat het milieu of de leefwereld van de mens uitmaakt – het vertrouwde, het alledaagse, het evidente. De filosoof staat stil bij datgene wat meestal niet opgemerkt wordt omdat het al te nabij is. Alle filosofie begint bij *verwondering*: in de verwondering zetten wij het evidente op een afstand. Daardoor houdt het op evident te zijn, en treft ons als iets wonderlijks, vreemds, aparts. Er valt in die zin iets te zeggen voor het cliché dat filosofen ‘wereldvreemd’ zouden zijn. Door zich erover te verwonderen, maakt filosofie de wereld vreemd. Maar precies die vreemdheid, die afstand, maakt een nieuwe betrokkenheid mogelijk. Of om het met een andere metafoor te zeggen, ontleend aan de dichter Antony Mertens: in de verwondering worden wij *kosmonauten van het nabije*.

De verdienste van een dergelijke houding in het dagelijks werk in de psychiatrie kan moeilijk overschat worden. Ons werkveld is er een waarin vervreemdende routines zich snel en ongemerkt installeren, waarin we nog voor we het weten blind zijn geworden voor zaken die zich nochtans voor onze neus afspelen.

Het is paradoxaal dat de filosofische verwondering – *in se* een *vervreemdende* operatie – een antidotum kan zijn voor de échte vervreemding die ons dagelijks werk steeds weer dreigt binnen te sluipen: die van het normale en het normerende, waardoor zaken ongemerkt voorbijgaan omdat ze te vertrouwd

---

¹ B. Stiegler, *Passer à l'acte*, Galilée, Paris, 2003. In het Nederlands vertaald als *Als een vliegende vis. Over de wording van een filosoof*. Vert. B. Buseyne, L. Samyn, J. Wambacq. Garant, Antwerpen, Apeldoorn, 2007.

zijn geworden en waardoor de ontmoeting met het andere (het geraakt worden door de *vreemdheid* van de ander en het andere in onszelf) onmogelijk wordt gemaakt.

Ik zal in deze bedenkingen enig reliëf proberen brengen door over iets te vertellen dat mij heeft getroffen in de kliniek. Ik werk als psycholoog op een verblijfsafdeling voor overwegend psychotische patiënten.

Andy B. is een man van rond de veertig. Zijn kamer bevindt zich naast mijn bureau op het eind van de gang. Meermaals daags komt Andy bij mij aankloppen en vraagt hij een gesprek, soms op ongelegen momenten, bijvoorbeeld tijdens een ander gesprek, vóór een vergadering, net voor ik naar huis vertrek, ... Altijd probeer ik minstens eventjes tijd voor hem te maken.

De gesprekken draaien stevast rond één thema: een raadsel dat Andy nu al meer dan twintig jaar (sinds het uitbreken van zijn psychose) continu en bijna exclusief bezighoudt. Hij is ervan overtuigd dat zijn vader zijn vader niet is, dat zijn broers zijn halfbroers zijn, en dat hij werkelijk de zoon is van zijn vroegere (inmiddels overleden) buurman, de heer 'Kraaimans'.²

Die overtuiging brengt hem geen rust of zekerheid, maar gaat gepaard met een geagiteerde *perplexiteit*, die men zou kunnen opvatten als de psychotische pendant van de filosofische verwondering. Ze manifesteert zich in onze gesprekken als een spervuur van vragen, waarbij elke nieuwe vraag een andere oproept en er van mijn kant nauwelijks ruimte is voor zelfs maar een poging tot antwoord.

De perplexiteit is ook van Andy's gezicht af te lezen, in een expressie die doet denken aan wat Rümke ooit ergens omschreef als het schizofrene lachje ("half ironisch, half verlegen"), zij het met een trek die iets lijkt uit te drukken van verbijstering en ongeloof, alsof hij ermee zegt: "Hoe is het toch in godsnaam mogelijk?"³

Andy komt binnen, zet zich, steekt van wal. "Hoe kan het dat ik denk dat mijn vader mijn vader niet is, dat mijn broers mijn halfbroers zijn? Waarom zou ik zoiets denken, waarom houdt dat mij bezig?"

Het vragen dijt al snel uit: "Hoe moet het nu verder met mij? Heb ik een probleem? Is er iets met mij?" En dan, als toppunt van perplexiteit: "Zit ik met

² Zoals de voornaam 'Andy' is de naam 'Kraaimans' om redenen van privacy gefingeerd. De vogelreferentie is wel zeer duidelijk aanwezig in de echte naam van de buurman.

³ De complete passage luidt: "(...) de lach is soms onbeschrijfelijk vreemd. Het is het beruchte 'lege lachje'. Ik geloof niet aan deze leegheid. Dit lachje drukt iets uit: het is half ironisch, half verlegen, niet geheel passend in de situatie, het komt niet uit een innerlijke wereld die ons vertrouwd is." De passage kadert in Rümkes beschrijving van het 'praecoxgevoel' dat optreedt in het contact met het schizofrene individu. Zie H.C. Rümke (1988[1941]), Het kernsymptoom der schizofrenie en het 'praecoxgevoel', in *Fenomenologie en psychiatrie. Essays van H.C. Rümke*. Kok Agora, Kampen, p. 84.

veel vragen, misschien?”

Andy verwondert zich om zijn verwondering, een verwondering-in-het-kwadraat die me op mijn beurt verwondert en perplex achterlaat. Eventuele pogingen tot antwoord van mijn kant worden door hem stevast afgebroken met nieuwe vragen. Het enige antwoord waartoe ik in staat ben, is hem te beluisteren, hem telkens weer, voor zover mogelijk, te ontvangen en het ondraaglijk aporetische van zijn vragen te verdragen.

Gaandeweg kom ik wat meer te weten over Andy B.'s *familieroman*. Buurman Kraaimans bleek een volière te hebben gehad. Andy suggereert dat zijn moeder wel eens met hem ‘gevogeld’ zou kunnen hebben. Daaruit zou hij, als bastaardzoon, zijn ontstaan – een schandalig idee dat hij niet kan aanvaarden (“Nee, dat kan niet waar zijn; *ik ben trouwens graag Andy B.!*”), doch ook niet helemaal kan verwerpen (“En toch...”).

Die onbepaaldheid maakt Andy's bestaan illegitiem in de ogen van de grote Ander; zijn ontologisch statuut is dat van een schandaal. Hij hoort op straat mensen over hem fluisteren, ze roddelen dat hij valse papieren heeft. Zijn eigen paspoort heeft hij al talloze malen weggegooid of doorgeknipt.

Vroeger, vertelt hij, heeft hij nog geprobeerd *naam te maken*, als voetballer in een lokale ploeg. Maar, zoals hij aangeeft, tevergeefs. Tijdens onze gesprekken heeft hij de gewoonte namen te noemen van BV's, mensen die *naam gemaakt* hebben, en verbindt die via associatieve weg aan zijn eigen familienaam. Hij vraagt zich af of hijzelf misschien ook beroemd is of ooit was, in zijn stad of daarbuiten. Hij lijkt zo een poging te doen het *a priori* karakter van de naamgeving (het feit dat de naam voorafgaat aan de persoon), te willen uitputten op *a posteriori* wijze (zichzelf benoemen teneinde alsnog te kunnen bestaan).

Het treft mij hoe Andy getuigt van zijn impasse: het lukt hem niet zijn naam te assumeren, hem op zich te nemen als iets *eigens*. Zoals een andere psychotische patiënt op onze afdeling pleegt te klagen van de kwellende sensatie “dat zijn huid hem niet past”, zou men in het geval van Andy kunnen zeggen dat zijn *symbolische huid* hem niet past. Hebben wij, in tegenstelling tot Andy, niet het gevoel dat onze naam iets onvervreemdbaars is, iets dat, hoewel accidenteel, toch op een of andere manier past bij wie we zijn, als een elastisch kledingstuk dat perfect aansluit op het lichaam?⁴

Soms zet Andy mij in de positie van modelfiguur. Hij vertelt mij een droom (waarvan het me opvalt hoe fantasie-arm die is) en vraagt hoe dat bij mij gaat, dromen.

In een later gesprek rumineert hij weer over de namenkwestie. Dan richt

⁴ Rest de vraag of de naam zich aanpast aan de persoon, of de persoon aan de naam...

hij zich plots tot mij:

“Gij bent Eli Noé... Maar voelt gij u Eli Noé?”

In zijn vraag nodigt hij mij uit – of dwingt mij? – mijn comfortzone te verlaten, en één van mijn meest basale evidenties in vraag te stellen. Als een vis op het droge overweeg ik: *hoe zot, hoe absurd is het niet om zoiets arbitrairs en uitwendigs als een naam, op mijzelf te betrekken als wat van mijzelf het meest eigene is?* Het anders zo transparante milieu waarin wij ons bewegen (de symbolische instituties, zoals de taal, die ons dagelijks leven onzichtbaar reguleren), verschijnt hier voor mij *eventjes* in zijn ondoordringbare densiteit, als iets opaaks en mysterieus. Eventjes – want hierin onderscheidt de filosoof zich van de psychoticus – wat voor de één een *keuze* is, is voor de ander een existentiële *noodzaak*. Na het filosoferen kan de filosoof iets anders gaan doen. Gaan vissen bijvoorbeeld. Of naar huis fietsen en zich er geen zorgen over maken of zijn naam wel de zijne is. Maar de psychoticus heeft niet dit comfort; hij kan niet terugkeren naar het evidente, of toch niet op dezelfde manier. Hij moet een eigen oplossing zoeken, zich actief een wereld construeren en zich er een plaats in maken, bijvoorbeeld door zichzelf een naam te geven. Hij is als een toneelspeler die met beide handen het doek van de scène waarop hij speelt, moet openhouden.⁵

In verlegenheid gebracht door de directheid van Andy's vraag, antwoord ik – want ik zie dat hij een antwoord verwacht – met een nieuwe vraag, filosofisch maar ontwijkend: “Tja, wat is dat eigenlijk, een naam?” Filosofie is hier een defensie tegen de verwondering.

Andy lijkt er in eerste instantie niet op in te gaan. Maar zijn antwoord laat niet lang op zich wachten. Enkele dagen later klopt hij aan, komt binnen maar blijft staan bij mijn bureau. Nog voor ik hem welkom kan heten roept hij me toe: “Ik spreek niet meer met u, BASTAARD!”, en slaat de deur dicht.

In de verwondering ontmoeten Andy en ik elkaar. Het is wat we delen, ook al heeft het gedeelde voor beide partijen een ander statuut. Een gemiste ontmoeting, dan? Misschien, maar dat is nog altijd anders dan helemaal geen ontmoeting – zoals een niets-van-iets zich onderscheidt van het Niets.

---

⁵ Zoals Jean Oury het ooit verwoordde.

Eppur si muove!
Kleine Hans in de koets met Daisne en Koyré.

David Schrans

La relation d'objet

Het begon allemaal met een zin uit het vierde seminarie van Lacan, *La relation d'objet* (1994), die ik nooit meer heb weergevonden. Nochtans, ik was – en ben – ervan overtuigd dat ze daar ergens staat. Ik heb intussen zinnen gevonden die er in zekere zin op gelijken, een vage overeenkomst vertonen of gelijk-luidende woorden bevatten – maar deze substituten doen niet meer dezelfde vonk van inspiratie opwellen als toen ik die illustere zin voor het eerst las. Die tijd is blijkbaar gepasseerd en met het rustig verder kabbelen mijner gedachten is de zin onherkenbaar geworden en dus onherroepelijk verloren gegaan. Rest mij de taak om moeizaam de gedachtengang die door haar werd gebaard in omgekeerde zin te bewandelen en haar te reconstrueren. Ook deze demarche doet me vaag aan iets denken wat ik eerder en elders al eens heb ondernomen...

Johan Daisne's Trein der Traagheid

Een aanknopingspunt vormt het boekje *De trein der traagheid* (1948) van Johan Daisne. Mijn kopij is intussen twee generaties oud, beduimeld en uitgelezen. Het heeft bovendien, als een klein treintje, een parcours afgelegd tussen de verschillende cartelgenoten. Wat ik bij Lacan meende gelezen te hebben, deed me immers heel sterk denken aan wat in dit boekje wordt verteld.

Het verhaal vat aan wanneer de verteller wakker wordt op een volle trein, waar iedereen slaapt – en wel zo diep, dat de medepassagiers, al zijn inspanningen ten spijt, niet te wekken zijn. Hij is evenwel niet de enige ontwaakte reiziger. Vrij snel maakt hij kennis met de oude, flegmatische professor Hernhutter en de jonge, goedgelovige student Val. Wanneer deze mysterieuze, door een anoniem en al te herkenbaar landschap reizende trein stopt aan een al even doordeweeks stationnetje besluit het drietal af te stappen. Er rest hen weinig anders dan in de richting te wandelen van de lichtjes die zich aftekenen aan de kim. Een wandeling die eindeloos zal lijken aangezien hun blik in de tijd, evenals hun ruimtelijke waarnemingsvermogen, verduisterd is. Dit biedt hen evenwel de gelegenheid om te speculeren over de merkwaardige situatie waarin zij zich thans bevinden. Let op! Hier wordt het interessant.

De heren stellen vast dat zij elk zeer gelijkaardige gedachten hebben gekoesterd vooraleer ze zijn ingedommeld. “Gedachten welke als van het leven

Eppur si muove!

over zichzelf zijn”, “gedachten die daardoor zichzelf kunnen overleven in een breder perspectief”, “kortom, gedachten welke kunnen doen ontwaken, wanneer al het overige om ons heen blijft slapen,” (p.62). De oude professor Hernhutter gaat nog een stap verder wanneer hij deze gedachten vergelijkt met de bouwstukken uit een meccano-does. Bij zo'n does hoort een voorbeeldboekje waarin de figuren worden opgegeven en opgelost. “Maar uit dat leven, uit dat boekje, sprak me toch nog de mogelijkheid van iets anders toe, wat verder reikt. En daar heb ik, naast mijn dagelijks werk, nooit naar opgehouden te zoeken, en later zelfs nog alleen daarnaar, toen ik oud genoeg was om de gewone constructies te laten rusten. [...] Helaas, een onoverkomelijke moeilijkheid is, dat men zich niet tevens van de meccano-stukken kan ontdoen, want die zijn nu eenmaal het enige waarover een mens, die iets bouwen wil, beschikt; maar die stukken blijken zo gemaakt, dat men er al niet veel anders mee bereiken kan dan wat in het boekje staat, ook al kijkt men daarin niet meer – het zit immers in de stukken zelf...” (p. 64-65).

Mogen wij zo vrij zijn in deze meccano-stukken de bouwstenen van de Symbolische orde te zien? Het zouden de verhalen, de zinnen, de woorden en de betekenaars kunnen zijn. Middelen om te reflecteren over het leven zelf en wat daar voorbij ligt. Elementen die ons in staat stellen te ontwaken, wanneer al het overige om ons heen blijft slapen. Bouwstukken die leven blazen in een subject. Toch vreemd dat net een schrijver als Daisne, die om een poëtische wending van de pols niet verlegen zit, weemoedige verzuchtingen over de beperkingen van deze elementaire deeltjes in de mond legt van het oudste personage – of is het net daarom?

Maar als zulks u, beste lezer, een redelijke vooronderstelling toeschijnt – als u zich bereid voelt mij te volgen in mijn analogie – waar bevinden de drie heren zich dan? Professor Hernhutter brengt immers de situatie in verband met het verschijnsel der inertie, de wet der traagheid, waarbij een beweging de neiging vertoont om nog heel even voort te duren, wanneer zij in feite reeds is gestopt. Zoals wanneer een trein plots remt en je als passagier nog heel even voorover neigt alvorens zelf tot volledige stilstand te komen. “Wel, veronderstel eens dat men die mechanische wet ook op het leven in zijn geheel mag toepassen. Dan zou dat als gevolg hebben dat ons bestaan nog heel even in de voorgeborchten van de dood voortduurt,” (p. 67). Keer dit principe om, en we zijn aanbeland bij het *automatisme psychique*, zoals beschreven door Pierre Janet¹.

¹ Dit principe wordt door Janet besproken wanneer hij het over de psychotische catalepsie heeft, waarbij volgens hem het bewustzijn bezet wordt door één enkelvoudige gedachte. Een automatisme kan evenwel in gang gezet worden door middel van externe stimulatie. In een bekende gevalstudie toont Janet hoe het geven van een hand aan een cataleptische vrouw een hele reeks gebaren in gang zet die in hun geheel het ter communie gaan uitbeelden. Janet's concept van het *automatisme psychique*

Ons hoofdpersonage legt het als volgt uit: “een handeling vertoont de neiging om reeds te beginnen nog voordat we ze metterdaad uitvoeren,” (p. 30). Professor Hernhutter trekt de vergelijking verder door zoals hij had gedaan met de wet der traagheid: “Gesteld dat wij in die levenswet ook de dood mogen betrekken, dan moet deze dus al enigszins begonnen zijn voor we eigenlijk sterven,”. Zij bevinden zich dus op een brug gespannen tussen beide tijdloze momenten, op weg naar een 'elders', een soort grensgebied, “dat wel een uiterst kostbaar onderzoekingsveld vormt, want het veroorlooft dat 'elders' voorlopig nog als van hier te beschouwen en te behandelen, en tevens uit het hier reeds iets over dat elders, en daarmee over de diepere zin van het leven te leren,” (p. 68).

Hier klikte mijn gedachtengang in de groeven van wat ik meende gelezen te hebben – zoals een meccano-stuk.

Koyré en inertie

“La vie est un éclair entre deux éternités,” zei Pascal ooit. Sommigen maken daar een “éternité entre deux éclairs” van. In beide gevallen spant het leven een brug tussen twee ongrijpbare grenspunten. Maar wat is dit leven? Van wie is het? Wie ben ik, wat kwam er voor mij en wat zal er na mij komen? Wie ben jij, wat kwam er voor jou en wat zal er na jou komen? Wie zijn zij, wat kwam er voor hen en wat zal er na hen komen? Kan ik daar iets over weten? *Wil* ik daar iets over weten? Kleine Hans hield ook niet op met het stellen van vragen en het formuleren van bedenkingen. Hij trachtte een uitweg te vinden uit een gebied dat begrensd werd door een verslindende moeder aan de ene kant en het reële van zijn eigen lichaam aan de andere. Een gebied waar de imaginaire spelletjes van het *doen alsof* niet meer baatten. Zo zoekt Hans zich een weg *du monde clos à l'univers infini*, zoals Koyré (1973) het zo'n halve eeuw later zal formuleren.

Want die weg heeft de denkende mens bewandeld. Van een gesloten, statische wereld als centrum van de sferen naar een oneindig uitdeinend universum waar alles beweegt. Tussen die twee opvattingen hebben we een heuse schok gevoeld – de schok van een trein die plots aanzet. Een beving die wijst op iets wat reeds begonnen was voor het effectief begon. Vanaf omstreeks de 16e eeuw ging men het reële benaderen met het rigoureuze, symbolische raster van de wetenschap. Deze symbolische schok baart een kind: het moderne

---

zal enerzijds de Clérambault inspireren voor zijn *automatisme mentale*, wat bepaalde waanvoorstellingen omvat (Lacan zal hier later nog aan refereren en de Clérambault als zijn “enige meester in de observatie der zieken” (Lacan, 1966, p. 168) omschrijven), anderzijds zal het een inspiratie zijn voor Wallon, die op zijn beurt Lacan heeft beïnvloed in diens conceptie van het spiegelstadium.

Eppur si muove!

subject. Het subject dat zich uiteindelijk, in bepaalde gevallen, op de divan zal neervlijen.

L'objet de la psychanalyse.

Is het subject van de wetenschap het object van de psychoanalyse? En wat is dit subject van de wetenschap? En hoe zal de psychoanalyse haar object dan kunnen bestuderen?

Intussen ben ik een ander cartel begonnen. Deze keer rond het dertiende seminarie van Lacan, getiteld *L'objet de la psychanalyse* (Lacan, 1965-1966). In *Science et vérité* (Lacan, 1966, p. 855 - 877), de tekst die de eerste zitting uitmaakt van dit seminarie, benadert hij het vraagstuk van het moderne subject. Hij oppert dat samen met de moderne wetenschap dit moderne subject is ontstaan. Dat de wetenschap dit subject met de methodes die haar eigen zijn nooit zal kunnen benaderen, maar des te meer zal produceren. Hoe het dan wel bestudeerd kan worden? In 1965, de tijd waarin hij deze tekst voordraagt, lijkt hij zijn peilen nog te richten op het structuralisme – maar of deze liefde stand zal houden? Lacan lijkt hoe dan ook iemand te zijn die graag constructies maakt die niet in de voorbeeldboekjes staan. Wat van hem een slachtoffer bij uitstek maakt om zelf een voorbeeldboekje te worden.

Eppur si muove!

Galileo Galilei was altijd beste maatjes gebleven met het Vaticaan. Evenwel, tijden veranderen en de inquisitie hield niet van zijn godslasterlijke, moderne ideeën. Hem werd opgedragen zijn ideeën in te trekken, of hij zou veroordeeld worden. Verbitterd grabbelde hij zijn paperassen bij elkaar en keerde zijn vervolgers kwaad de rug toe. Met enige vertraging zwierden de franjes van zijn kleurrijke, Venetiaanse jas hem achterna en tussen zijn geklemde tanden beet hij hen nog toe: “Eppur si muove! En toch draait ze!”² Het subject laat zich niet vatten, enkel creëren en daarin ligt de analytische ethiek verscholen, zo lijkt mij. Met het oog op wat daar voorbij ligt blijven bouwen, afbreken op heropbouwen wat in feite in de stukken besloten ligt. Zo garandeert men het voortbestaan van het subject en zo garandeert men het voortbestaan van *l'univers infini*. De schok van het afbreken, de aanzet tot het heropbouwen – daar ontmoeten we het subject. Niet in de eeuwige stilstand of in de eeuwige beweging *immer geradeaus*, maar in de traagheid verschuilt zich het subject.

En zo besluit ik het verhaal over mijn zin, die ik helaas nooit heb gevonden. Maar ik heb tijd. En intussen heb ik mijn eigen zin geschreven, al is

---

² Wie heeft deze ervaring nog niet meegemaakt in het institutionele werkveld?

ze nog niet af.

Bronnen

Daisne, J. (1948 [1963]). *De trein der traagheid*. Brussel – Den Haag: Manteau.

Koyré, A. (1973). *Du monde clos à l'univers infini*. Vertaald door: Raissa Tarb. Gallimard.

Lacan, J. (1965 – 1966). *Le séminaire XIII. La relation d'objet*. Onuitgegeven.

Lacan, J. (1966). *Écrits*. Paris: Seuil.

Lacan, J. (1994 [1956-1957]). *Le Séminaire. Livre IV. La relation d'objet*. Paris: Seuil.

"Il y a de l'Un"

Frederik Van Driessche

Voorwoord

De lezer die niet op de intercarteldag aanwezig was, mag in de schijnbaar tweeledige structuur van deze bijdrage de historiek van de lezing herkennen, daar de lezing verschoof naar het discussie-uur '*Plus-uns aan het woord*'. Ondanks deze verschuiving blijft een rode draad bestaan die doorheen deze twee luiken insisteert – bij voorkeur deze van het onbewuste, maar in het bijzonder rond de politiek die hierbij kan gedacht worden.

Het oorspronkelijke idee vertrok bij volgende stelling: cartelwerking belet niet dat in de voortgezette discussie een limiet van gemeenschappelijkheid opduikt. Het bewaren van diversiteit lijkt hierbij essentieel. De kwestie betreft misschien de oefening in en het verzorgen van de limieten van deze deelbaarheid. Dit betekent : geen eenduidige interpretaties maar een onophoudelijke discussie waarbij het vreemde van onszelf moet kunnen worden uitgenodigd tot een beter spreken – een spreken dat op een geslaagde wijze iets rond de psychoanalyse kan overbrengen. Hieronder volgen enkele bedenkingen die op deze kwestie een aantal voorlopige antwoorden willen bieden.

L'angoisse en de kuur – genot en polymorfe gaten.

Om het even kort te stellen, kunnen we starten bij het idee dat de analyse de neuroticus de mogelijkheid biedt enkele speelmarges te ontdekken tegenover zijn symptomatische 'offer' dat – zoals men wel weet – steeds een *antwoord* betreft. Dit antwoord verhoudt zich tot de gevreesde castratieangst in het oordeel van de Ander; castratieangst waarachter het beangstigende genot van die Ander schuilgaat. "Stilletjes uw hele bord leegeten, en bij voorkeur zoveel mogelijk borden", is voor menig neuroticus wel vaker het nauwelijks bevredigende antwoord geweest. Liever eten dan gegeten worden. Liever slikken – de eigen woorden inslikken – dan opgegeten worden in de angst niet te voldoen. Andere versies zijn niet minder bekend. Om even in het register van het orale te blijven: op bezoek bij tante Kaat, bij het aangeboden krijgen van de gigantische koekjesdoos, de goedkeurende blik van moederlief bespeurend, braafjes gehoorzaamend aan moeders uitspraak: "Eén koekje, maar niet meer". Braafjes blijven dus, maar om in de marge de stiekeme pleziertjes te kunnen blijven handhaven. Want dat de eigenzinnigheid die aan deze gehoorzaamheid voorafgaat of "gelijkoorspronkelijk" is, alleen maar verdere vragen oproept,

“Il y a de l'Un”

moet hier ter nuancering toch vermeld.

De narcistische angst en de castratie blijven centrale concepten in de analytische theorie, zo ook de queeste naar dat *werke*-lijk gat van het tekort, waaruit ons functioneren misschien in de uitgepuurde vorm haar originaliteit en singulariteit mag erkennen. Bovendien mag van het gemeente tekort dat als gemis wordt ervaren, de analytische kuur misschien de verwachting creëren 'La Chose' – 'la Cause' – te vatten in haar oorspronkelijkheid: een gat in het symbolische waarin de neuroticus misschien net de mogelijkheid heeft gevonden van zijn bijzonderheid.

De vraag dient gesteld of dat gat al dan niet *eenvormig* en *eenduidig* is, hetgeen met een Lacaniaanse bril op misschien te vlug gedacht kan worden¹. Of moeten we het integendeel oorspronkelijk *polymorf* conceptualiseren (wat met Freud dan weer aanvaardbaarder lijkt)? Er zijn zo enige manieren om er te mogen zijn en de wereld libidineus te bezetten² – het mag toepasselijk wezen in dat geval de volkse wijsheid ‘*uw manieren houden*’ in herinnering te brengen³. Laat het daarom aan de psychoanalyse om die *eigen manier* als het gepaste perpetuum mobile te ontvangen.

Moge het ook zo zijn in een cartel. Mijn intentie was enkele ideeën te bundelen over cartelwerking, voornamelijk omtrent de mogelijkheid die ze inhoudt een draagvlak te creëren. Dit draagvlak bestaat erin dat eenieder in verhouding tot de tekst, een auteur of tot een onderwerp, een voor de psychoanalyse vruchtbaar product oplevert dat kliniek en theorie, in de ontmoeting met zijn bewerkers, levendig houdt. De cartelwerking houdt met andere woorden een resultaatsverbintenis in en weigert toe te geven aan de zelfvoldaanheid van de kluizenaar. Het is net daarom dat een intercarteldag zo'n voorname aandacht verdient.

Plus Un – Un-bewusste

Het functioneren en de functie van een cartel kunnen niet gedacht worden zonder het onbewuste. De functie van de *Plus Un* nodigt uit, ja, verplicht ons zelfs tot het denken van de plaats van het Onbewuste, van het Andere in de

---

¹Alhoewel: Lacan, J., (2004), *Le séminaire, Livre X, L'Angoisse*, Paris, Seuil, p. 36: «A cause de l'existence de l'inconscient, nous pouvons être cet objet affecté du désir. C'est même en tant que marqué ainsi de finitude, que notre manque à nous, sujet de l'inconscient, peut être désir, désir fini. Il est en apparence indéfini, parce que le manque, participant toujours de quelque vide, peut être rempli de plusieurs façons, encore que nous sachions très bien, parce que nous sommes analystes, que nous ne le remplissons pas de trente-six façons.»

²'Bezetten' blijft in dat opzicht het voorzichtige dat enkele andere intenties mag bedekken, zoals 'bezitten' of 'verorberen'.

³ De aanvullende 'vuile manieren' zijn hier meer dan op hun plaats. Structureel vervolledigend staat het toe een construerende grens te trekken.

werking van een cartel. Zo is er de groep, de kwestie van identificaties, verlangens en genot, maar ook van interpretaties, verschuivingen, enzovoort. De ‘Un’ van de *Plus Un* kan in dat opzicht onder meer als volgt begrepen worden:

Als Lacans *Un* van het Freudiaanse *Un-bewusste*. Hoewel weinig expliciet, biedt een cartel de mogelijkheid tot het onthalen van het Onbewuste, daar waar eenieder met en vanuit zijn eigen onbewuste praat. Dat elk op zijn eigen manier een verhouding aangaat met de tekst, lijkt een vanzelfsprekendheid, maar is ook een noodzakelijkheid en eveneens een mogelijkheid. Doorheen de tekst blijft de cartelwerking erover waken dat een verhouding tot een tekst (seminarie, auteur) mogelijk blijft en dat men zich niet te snel opsluit in de zelfvoldaanheid maar met anderen de confrontatie met dat Andere blijft aangaan.

L’Un mag ook begrepen worden als *boord*, als een grens die getrokken wordt en die toestaat verhoudingen aan te gaan, een stap te zetten naar verknopingen, die het cartel mogelijk maakt. Hierbij willen we ons inspireren op wat Lacan stelt rond het vereenvoudigende ideaal in de analyse, daar waar hij spreekt over de *unaire trek*:

“(…) il n’y a d’apparition concevable d’un sujet comme tel qu’à partir de l’introduction première d’un signifiant, et du signifiant le plus simple, celui qui s’appelle le trait unaire. (...) Le trait unaire est avant le sujet. *Au commencement était le verbe* veut dire *Au commencement est le trait unaire*. Tout ce qui est enseignable doit conserver le stigmate de cet initium ultra-simple. (...) *Simplex*, singularité du trait, c’est cela que nous faisons entrer dans le réel, que le réel le veuille ou ne le veuille pas.”⁴

In het verlengde hiervan moeten we de *Un* dus beschouwen in verhouding tot 1) het reële karakter van het onbewuste in haar eerste negatie en 2) het onbehagen of de angst dat als spanningsveld uitnodigt tot doorwerken. Datgene dat ons eigen symbolisch raster aanwezig stelt, maar dat in verhouding tot de andere cartelleden begint met wat de term ‘*verknoping*’ waardig is, dat *samenhang* mogelijk maakt. Parallel aan dit verknopingsproces dient het occasioneel gebrek aan samenhang of zelfs de onsamenvangendheid die een cartel kan kleuren te worden afgewogen aan het *product* van dit cartel dat elders verder aanknoping vindt.

Dat elkeen de eigen theorie verder dient op te bouwen, lijkt vanuit de psychoanalyse de enige mogelijke weg. Maar om even analytische redenen blijft het interessant en noodzakelijk dat men zich ook samen tegenover deze theoretische constructen buigt en ze toetst op hun *werkzaamheid* en *coherentie*, evenals op hun *overdraagbaarheid*. Wil het Gezelschap het analytisch werk onderschrijven, dan dient het haar politiek te zijn – zo lijkt het mij tot op

⁴ Lacan, J., (2004), *Le séminaire, Livre X, L’Angoisse*, Paris, Seuil, p.31

“Il y a de l'Un”

vandaag – haar leden op regelmatige en geregelde tijdstippen daar rond samen te brengen. Over de wijze waarop dit kan gebeuren, toont de cartelwerking misschien een vruchtbare piste.

Plus un – in zijn pure functie, als zijn persoon – tegenover de pluraliteit

Er is ook die andere interpretatie van de *Plus un* die door velen vanzelfsprekend wordt beschouwd en die om verschillende redenen gelijkgesteld wordt aan ‘diegene met meer ervaring’ – de meester of ervaringsdeskundige, zeg maar. Voor de neuroticus is het de verhouding die wordt aangegaan tot hij of zij die verondersteld wordt meer en beter te weten. De verleiding is dus groot zich te verhouden tot een *Plus un* die gezien wordt als een ‘meerdere’. Dit kan een motor achter het cartel zijn, maar ik denk dat Lacan zich bewust was van de problematische implicatie die met dit symptoom samen gaat. Uit de tekst⁵ die Pat Jacops naar aanleiding van de intercarteldag liet doorsturen, lijkt alvast dat de *Plus un* voor menigeen net om die reden een zorgenkindje werd.

In de mate dat een groep zich verhoudt tot de eigen verdeeldheid, is het moeilijk hieraan werkelijk volledig te ontsnappen. *Massapsychologie* blijft hieromtrent basisliteratuur: het psychisme is geneigd tegenover het onbewuste te antwoorden met eenheid, gelijkheid, consensus en compromis.

Maar *hoe gelijk en ongelijk moet men kunnen zijn?* Zoals eerder in de tekst werd aangehaald, wordt men in cartel met de verantwoordelijkheid geconfronteerd de andere cartelleden te laten bijdragen, wat inhoudt dat men plaats laat voor het Andere. Ook het deelbaar maken van dit werk in het analytisch gezelschap wordt pas mogelijk vanuit de fantasmatische verhouding tot die sociale band. Dit product brengt dus spanning en verdeeldheid teweeg waartegenover het theoretisch werk van (re-)conceptualisering het middel vormt waarmee iets van deze verhouding telkens opnieuw kan worden geschreven.

Ook van de grondleggers van onze theorie (S. Freud, J. Lacan, J-A. Miller, D.W. Winnicott, F. Dolto, ...) kan geoordeeld worden dat ze hun eigen stokpaardjes hadden en dat hun theorie eigen gaten of symptomatische verknoppingen bleef vertonen. Dit is hoogstens een bijkomende reden om de noodzakelijkheid te erkennen van de regelmatige onderlinge confrontatie die dient te worden aangegaan tussen diegene die zich in de analyse scholen, confrontatie waarbij zij de *noodzakelijke ongelijkheid met de ander* erkennen en ze weten aan te vatten als verrijking tegenover het eigen tekort. Niet het samenvallen met de Ander, met het project van de Ander, noch met enige gezamenlijke consensus dienen het belang van de analyse, maar het erkennen

---

⁵ Journées de l'École freudienne de Paris, 12 et 13 avril 1975, In: *Lettres de l'École freudienne de Paris*, 18, 1976.

van de vruchtbaarheid van de een voor de ander.

Het voorbeeld van de cartelwerking nodigt ons uit om die discrepantie te laten bestaan en de structurele ongelijkheid te denken vanuit het cartel, in respect voor eenieders particulariteit. Dat de cartelwerking zo vaak rond de huistafel plaatsvindt, biedt hier een geestig extraatje. Nemen we het ogenschijnlijke synoniem *dis*, dan preciseert het woordenboek dat een tafel pas een dis is wanneer ze gedekt is voor een maaltijd. Maar eens gedekt, lijkt die 'dis-' net het geschikte prefix dat ons mag boeien in al haar taalrijke constellaties. Zo krijgen we bijvoorbeeld: discretie, disparatie, disputatie, dissimulatie, dissolutie, discrepantie, dissidentie, dissonantie, distillatie...

Herinneren we ons Lacans teleurstelling rond het functioneren van het IPA van de jaren vijftig: het was consensusgericht, conformistisch, en het typische verloop van de kuur werd een dogmatische kwestie met enkele bestaande idealen als nieuw antwoord, als nieuwe religie. In het daglicht daarvan mag de cartelwerking uitnodigen niet in deze religie te vervallen en samen te zoeken in de afwezigheid van consensus toch verder te blijven denken⁶. Maar is de betekenaar 'school' dan nog de beste aangewezen term?

---

⁶ Exemplarisch moment in cartel: een discussie over het fantasme en haar objecten. Plots brengt iemand een beschrijving te berde van een moment in analyse, beschreven door een bekend auteur in zijn onlangs verschenen artikel. In cartel zorgde de analyse van de casus voor een bijzonder interessant moment waarbij iedereen vanuit de eigen verhoudingen op zijn manier commentaar gaf bij wat zich had afgespeeld (context, vraag, noodzaak, object – loslaten/vasthouden, vooraf/achteraf, ...). Op een aantal minuten ontstonden vier of vijf verschillende invalshoeken: verscheidenheid en vruchtbaarheid, zonder dat er werd gezocht naar een gemeenschappelijk akkoord.

Het cartel als oorlogsmachine tegen de didacticus

Pat Jacops

De titel van mijn bijdrage rond de cartelwerking verwijst naar Lacans uitspraak “Le cartel est une machine de guerre contre le didacticien et sa clique.” (Geciteerd in: J.A. Miller, *Le cartel dans le monde*, Lettre mensuelle 134, www.amp-ecf.org/newcartel/monde.html) In de psychoanalyse heeft men zich steeds de vraag gesteld hoe men het zogenaamd theoretisch werk kan verbinden met de ethiek die de psychoanalyse eigen is. Zo zijn er in dat zoeken naar een werkvorm die het best beantwoordt aan deze ethiek verschillende stadia geweest. Freud organiseerde zijn woensdagavonden die als essentiële basis hadden dat het principe van het vrije spreken er gehanteerd werd. Iedereen kon er het woord nemen en kreeg de mogelijkheid vrijuit te spreken. Wanneer Lacan in 1954 zijn seminaries start, stelt hij de commentaar van teksten voor waar elkeen maximaal zou bijdragen aan de gemeenschappelijke taak. “Commenter un texte, c’est comme faire une analyse!”, zo stelt hij aan het begin van het eerste seminarie. Tien jaar later zal Lacan bij de oprichting van de *Ecole freudienne de Paris* het cartel als nieuwe werkvorm introduceren. In zijn *Acte de fondation* stelt Lacan het principe voor van een volgehouden doorwerken in een kleine groep van drie tot vijf personen, plus één:

“Pour l’ exécution du travail, nous adopterons le principe d’ une élaboration soutenue dans un petit groupe. Chacun d’ eux (nous avons un nom pour désigner ces groupes) se composera de trois personnes au moins, de cinq au plus, quatre est la juste mesure. PLUS UNE chargée de la sélection, de la discussion et de l’ issue à réserver au travail de chacun.” (J. Lacan, *Acte de Fondation*, 1964. In: *Autres écrits*, Ed. du Seuil, p. 229)

Het idee van het werken in kleine groepen was in die tijd reeds gangbaar vanuit de studentencontestatie, in kleine universitaire werkgroepen die de studenten uitnodigden om samen te werken op egalitaire basis, zonder de professoren, als oppositie tegen het ex-cathedra onderwijs. Die kleine groepjes verliepen volgens het principe van de vrije vorm van spreken en waren een verzet tegen de “chefferie”. Opmerkelijk ook is dat Lacan in zijn *Acte de fondation* heel duidelijk stelt dat het werk dat moet gedaan worden volgens het principe verloopt van het volgehouden doorwerken in een kleine groep. Het cartel wordt hier als werkvorm vooruitgeschoven voor de seminaries, de lezingen, de studiedagen en congressen.

De cartelwerking is – zoals elk revolutionair principe – een principe dat

regelmatig zou moeten overdacht worden. Dit is een aantal keren gebeurd in de lacaniaanse beweging en telkens merkte men op dat de cartelwerking niet functioneert zoals Lacan ze heeft gearticuleerd. Zo was er in 1975 een discussieweekend rond het cartel en meer bepaald rond de functie van de *plus-un*, waarvan de tekst eerst verscheen in de *Lettres de l'Ecole Freudienne de Paris*, 18, 1976. (Nu op internet: <http://www.causefreudienne.net/index.php/etudier/cartels/journees-de-l-ecole-freudienne-a-paris>) Dat is een interessante tekst omdat men er poogt het principe van de *plus-un*, dat vrij beknopt door Lacan werd geïntroduceerd, inhoud te geven door aan te brengen welke plaats men deze functie in de eigen cartelwerking heeft gegeven. Het is ook een tekst die getuigt van een vrije circulatie van het spreken; iedereen kan er aan het woord komen. Het valt ook op dat Lacan tijdens deze discussie een mooie positie inneemt : niet deze van de meester of de chef, maar eerder deze die het woord laat circuleren, men zou kunnen zeggen dat hij daar de functie van *plus-un* inneemt.

Om te beginnen merkt men tijdens deze discussie op dat het cartel niet georganiseerd wordt zoals men veronderstelt dat het zou moeten georganiseerd worden, bijvoorbeeld de functie van de *plus-un* wordt vaak niet door iemand ingevuld. Er wordt gediscussieerd over de functie van de *plus-un*, een functie die volgens sommigen geen enkel sociaal equivalent heeft waar men kan naar refereren. In Lacans *Acte de fondation* staat “plus une”, men zou kunnen zeggen dat het een soort meerwaarde is die gegeven wordt, het cartel is meer dan een optelling van vier leden. Ook als de *plus-un* niet aanwezig is, is er een *plus-un* functie. Colette Soler bijvoorbeeld stelt dat in haar cartel de *plus-un* functie niet vertegenwoordigd was door een persoon, het bindend element van de groep was het idee dat men aan een school verbonden was.

Maurice Alfandari stelt dat de *plus-un* geen persoon representeert, maar wel een lege plaats, een wisselende functie, die het functioneren van de groep mogelijk maakt, die toelaat dat er iets geproduceerd wordt waar men alleen niet toe in staat is. Misschien is het de gemeenschappelijke klinische ervaring die als verknopend element functioneert, zo oppert hij. Hij noemt het ook de functie van de afwezige, het is een functie die wisselend door allen wordt ingenomen, en die bijvoorbeeld kan ingenomen worden door iemand die afwezig is. Voor Pierre Kahn was Lacans uitspraak “Commenter un texte, c’ est comme faire une analyse” als gedachte aanwezig in de geest van alle cartelleden. Hij ziet de *plus-un* in het cartel niet als persoon maar eerder imaginair aanwezig : in de persoon van Lacan zelf, de eigen analyticus of de analyticus bij wie men in controle is, of een der patiënten, steeds is er, imaginair gesproken, een *plus-une*. Lacan zelf ziet het cartel als een experimentele organisatie om een klimaat te

creëren van vrij spreken, waar de leden de vrijheid hebben zich te exposeren. Het is een plaats waar men elkaar verdraagt, waar men ook de kans moet krijgen te leren schrijven en spreken, waar men verdraagt wat iemand zegt of schrijft, zonder hiërarchisch verschil, dat wil zeggen zonder dat iemand neerbuigend zou kijken op het product van de ander. De functie van de *plus-un* zou een analytische stijl moeten geven aan de bijeenkomsten, en wordt gerealiseerd wanneer het woord circuleert, want doorgaans in een groep, stelt Lacan, en zeker in zo'n kleine groep, is het altijd dezelfde die het woord neemt, en meestal legt men zich daar bij neer zonder de gevolgen ervan af te meten.

Michel Fennetaux noemt de functie van de *plus-un* een functie van “moins-un”: in het cartel is er een vertrouwelijke relatie waardoor iedereen kan spreken, waarbij de “moins-un” bijvoorbeeld de afwezigheid is van iemand die het spreken zou stilleggen, de afwezigheid van het effect van verstomming dat men heeft in groepen waar de erkenning van grote namen een rol speelt. In een kleine groep zoals het cartel zou de vraag naar erkenning door de anderen in grote mate geannuleerd worden.

Laurence Bataille stelt dat de *plus-un* functie geïnstalleerd kan worden door op het einde van de samenkomst neer te schrijven, al was het in één zin, wat er de essentie van was, waarbij dit neerschrijven als getuige zou kunnen fungeren om het werk te pousseren.

Guy Laval stelt dat men gemakkelijker spreekt in een cartel, maar dat kan ook tot niets leiden of tot het feit dat men elkaar als 'copains' ontmoet. Hij ziet de *plus-un* functie als een “noodzaak tot formulering” van wat er tijdens de cartelsamenkomst werd bewerkt, noodzaak die maakt dat het spreken in het cartel ook kan neergeschreven worden of overgebracht naar een andere, grotere groep.

Sol Rabinowitch ziet de *plus-un* functie als een punt van blindheid, wisselend ingenomen door de verschillende leden van het cartel, bijvoorbeeld als iemand zegt iets niet te begrijpen, niet te weten waar men naartoe wil. Het is dus een inwisselbare functie, een rol die zich verplaatst.

Voor Jean Jacques Moscovitz is de functie van de *plus-un* deze van het aanwakkeren, het stimuleren, het provoceren van het verlangen van de andere.

Nicole Pepin ziet het cartel als een eerste stap naar een theoretische elaboratie, waarbij de *plus-un* functie wordt ingenomen door een persoon die in staat is het onbewuste verlangen te solliciteren zodat een theoretische elaboratie mogelijk wordt.

Voor Nicole Guillet is in een cartel eerst en vooral een gemeenschappelijk verlangen naar werk noodzakelijk bij een bepaald aantal mensen, het cartel is een bepaald soort machinerie waar men samen het hoofd wakker houdt, waar

men samen wil werken, en er is een stimulerend effect in dit samenzijn. Ten tweede is er ook de overdracht nodig, dat wil zeggen dat men met mensen kan samenwerken waarmee men niet direct boel heeft, dat de anderen daar zijn omdat ze geïnteresseerd zijn, dat de anderen beslist hebben me te verdragen. Ten derde is er in het cartel het analytische, dat wil zeggen dat er regels zijn, eerst en vooral de regelmatige werkritmes, geen enkel cartel kan functioneren zonder een werkritme. Ook de regel van het aantal (van drie tot zes) is heel belangrijk voor “de goede subjectieve samenhang”: met drie is er de familie, twee tegen één, met meer dan zes is er de massa, dat wil zeggen dat gelijk wie kan slapen, dromen, zich verschuilen achter de anderen. Ten vierde is er in het cartel iets nodig van een “un-en-plus”, dat ervoor moet zorgen dat er een opening komt, een opening naar buiten toe, bijvoorbeeld het feit dat men de afspraak maakte van zijn werk verslag uit te brengen, heeft in een cartel gefunctioneerd als “un-en-plus”. Zo was in de cartels van *La Borde* datgene wat als “un-en-plus” functioneerde en belette in te slapen het gegeven dat men een antwoord moest vinden op het dagelijks probleem van de symptomen van de waanzin die blijven verstoren!

Tot zover binnen dit korte tijdsbestek mijn verwijzing naar de discussietekst over de cartelwerking en de wijze waarop men er invulling geeft aan de *plus-un* functie. De vraag wordt er gesteld of het werken in cartels een psychoanalytische vereniging kan engageren buiten de wegen van de zelfgenoegzaamheid, de stilzwijgende gemeenschap en het conformisme, en van daaruit een middel tot vorming en een ander type sociale band kan constitueren. Wat betekent het gemeenschappelijk werk van analytici, er vanuit gaande dat de analyticus niet geïsoleerd kan werken? Men is het er over eens dat in elke vereniging dit bijzonder werkinstrument van het cartel met zijn *plus-un* met regelmaat ondervraagd zou moeten worden. Hoe staat het met onze cartelwerking? Vaak zijn er cartels zonder *plus-un*, of er zijn cartels die twee jaar of meer functioneren, waarbij het principe van de permutatie wordt uitgesteld. Waar in het begin van onze cartelwerking (was het 1983?) de cartels – alle rond eenzelfde thema – werden samengesteld door loting (iedereen zou met iedereen moeten kunnen werken?), gebeurt dit nu niet meer. Hoeveel van de leden van het GPP zijn lid van een cartel? Hoe worden cartels bekendgemaakt? Hoe staat het met de producten van de cartelwerking? Kan men met zijn producten en probeersels terecht in een intern publicatie-instrument? (Jawel!) Wordt er in het Gezelschap veel over de cartelwerking gesproken? Wat is het aandeel van de leden op de intercarteldag? Wat is de plaats van de cartelwerking in het vormingsinstituut? Kortom: wat betekent het cartel voor ons?

Zelf heb ik me ertoe laten verleiden eventjes geen lid te zijn van een

cartel, gesteund door de gedachte dat het geven van een seminarie toch al genoeg arbeid vraagt. Terwijl ik in de discussietekst toch las dat het cartel een tegengif is tegen “acute seminaritis”! Enfin, ik ben sinds dit jaar toch weer met enkele anderen aan ’t werk in een cartel en ik ben deze anderen heel dankbaar want zie, ... ik ben weer gelukkig! Eenvoudig omdat ik opnieuw elke keer dat we samenkomen constateer dat het cartel inderdaad een bijzondere werkvorm is die nergens zijn equivalent vindt, een plaats waar men kan zoeken en mag verdwalen, waar men mag haperen en struikelen, waar men durft te spreken over zaken die men niet kan vatten, het is een machinerietje waar men toch op een heel bijzondere manier met weten en kennis omgaat. Hoe zou men hier niet gelukkig van worden?

Plus ... ou moins?

Wim Galle

“Dans le discours qu’aujourd’hui je dois tenir, et dans ceux qu’il me faudra tenir ici, pendant des années peut-être, j’aurais voulu pouvoir me glisser suprématiquement. Plutôt que de prendre la parole, j’aurais voulu être enveloppé par elle, et porté bien au-delà de tout commencement possible.”: op deze poëtisch bezwerende manier opent Michel Foucault zijn inaugurele les aan het *Collège de France*, sindsdien bekend onder de titel *L’ordre du discours* (Foucault, 1971: 7). De bezwerende tonaliteit weerklinkt enigszins paradoxaal wanneer we weten dat deze tekst net een ondervragen is van het spreken, meer bepaald van de krachten tot bemeestering ervan die daarin aan het werk zijn.

Hoewel hun noties van het concept *discours* zeker niet identiek zijn, deelden Foucault en Lacan de bekommernis om de structuur van het spreken en de daaruit voortvloeiende effecten te ondervragen. Voor Lacan betrof dit het spreken in de analytische kuur en ruimer de psychoanalytische verenigingen, wat op zijn beurt een weerslag heeft op de gehanteerde visie met betrekking tot vorming. In dit spreken is er vaak sprake van een tendens tot censuur en beheersing, of de drang tot een soort uniformiteit. In een poging dit te vermijden, ontwierp hij op een bepaald ogenblik het cartel als instrument in de vorming van analytici. De vraag stelt zich of men er via deze weg inderdaad in geslaagd is de valkuilen te vermijden. Meer specifiek kan men zich afvragen of de uitvinding van de positie van een *plus-un* daar al dan niet heeft toe bijgedragen.

Is het lacaniaanse dispositief van het cartel een bijkomend instrument om het spreken in een vereniging te organiseren, controleren, herverdelen, ...? Kortom: is het een praktijk om dit spreken in de zogenaamde ‘goede uniforme banen’ te leiden, opdat het gevaarlijke van het spreken bezworen zou kunnen worden? Of opent het toch een ander perspectief, de mogelijkheid tot een ander discours? Het is een open vraag, maar in ieder geval getuigt de ervaring die men sinds Lacans conceptualisatie opbouwde niet van een onverdeeld succes. Reeds tijdens de aanvangsjaren doken de eerste kritische geluiden op over de manier waarop de cartelwerking wel (of juist niet) werd gehanteerd. In wat volgt willen we echter niet zozeer een historische of theoretische beschouwing geven over de werking van het cartel en de positie van de *plus-un* daarin. Veeleer willen we een korte bijdrage leveren aan de hand van een getuigenis over onze eigen ervaring – als deelnemer aan een cartel en als *plus-un*. Dit laat zich grofweg in twee fasen

Plus ... ou moins?

indelen.

In een eerste, eerder statische fase, leken de zaken achteraf beschouwd merkwaardig vast te liggen. Waar ik zelf aan cartels deelnam, waren dit nagenoeg altijd cartels zonder *plus-un* – althans zonder *plus-un* in de hoedanigheid van een concrete persoon naast de andere deelnemers. Vaak werd de kwestie van een eventuele *plus-un* zelfs niet aan de orde gesteld: men ging er stilzwijgend van uit dat we wel zonder konden werken. Naar mijn gevoel heeft dit niet verhinderd dat de discussies vruchtbaar waren en het werk in cartel dus iets opleverde. Het heeft overigens evenmin verhinderd dat het cartel gestopt werd op het moment dat één of meerdere deelnemers ondervonden dat het tijd was voor iets nieuw. Deze ervaring zorgde er in ieder geval voor dat de concretisering van de *plus-un* in een specifieke persoon geen dwingende noodzaak was en dat dit element van Lacans dispositief niet het meest essentiële leek.

Tegelijk was ik in dezelfde periode *plus-un* in een aantal andere cartels – ditmaal vanuit mijn werk op de universiteit, waarbij elk cartel niet alleen verplicht een *plus-un* kreeg toegewezen (geen vrije keuze dus), maar waarbij daarvan bovendien verwacht werd ook elke keer aanwezig te zijn. Hoewel er ook in die context talloze interessante discussies waren over de gelezen teksten, bleek deze ervaring toch meer valstrikken te verbergen. Wellicht ook beïnvloed door de universitaire omgeving bleek men veel meer appel te doen op een meesterfiguur die uitleg kon verschaffen over die ‘ondoorgegrondelijke’ seminaries van Lacan. Bovendien: als de *plus-un* er toch altijd bij is, waarom hem dan niet onmiddellijk ook vragen wat Lacan daar bedoelde, of dat in tegenspraak was met een stelling uit een andere periode, tegen wie hij eigenlijk sprak, of het dan dat was wat men de vorige keer bedoelde in de colleges, ...?

Met andere woorden: in de eerste periode was het concept van *plus-un* uiterst dubieus én statisch tegelijk. Het voorbije jaar, met zijn spelingen van het lot, zorgde echter voor een onverwachte opening in deze opstelling. Hier opent zich een tweede fase.

Vooreerst startten we met een cartel over Toon Tellegen, zonder voorafgaand plan met betrekking tot de teksten of lectuur, maar bovenal zonder vaste *plus-un*. Ergens verweven in de geboorte van het cartel schulde Tellegens titel *Toen we niets te doen hadden ...* Al moeten we meteen ook corrigeren, vermits de zin ‘startten we ...’ al te bedrieglijk is in zijn eenvoud. Er was een periode van verlangen, aarzeling, fantaseren, terughouden ... en dan toch doorzetten aan voorafgegaan: door een enkeling, dan nog een enkeling, ... en plots bleek de

poëtische verzuchting twee hondjes te willen zijn om te kunnen spelen, uit te monden in een nest, of pertinentier: een bos. Het cartel was aldus op een geheel organische en verrassende manier geboren in een soort associatieve keten, waarbij mijn eigen positie beduidend evolueerde. Aanvankelijk aangesproken met de vraag of een dergelijk cartel wel kon – het betrof immers geen ‘serieuze’ tekst van Freud, Lacan, of andere psychoanalytische auteurs – bevond ik me al snel in een positie die leek op deze van *plus-un*: degene aan wie gevraagd werd of hij het werk wou ondersteunen, mogelijk maken, verder dragen, ... De vaststelling kwam al snel dat de structurering van dit spreken me een andere kant opstuurde, met name de zoektocht naar een volgende deelnemer. Er waren samenkomsten, die al dan niet het statuut van cartel hadden, en er werden ‘externen’ uitgenodigd – die al dan niet doorhadden dat ze de functie van *plus-un* innamen. Als ze het al wisten, dan was het sowieso maar voor even aangezien het effectief innemen van die positie het einde van hun ‘mandaat’ als *plus-un* impliceerde – met de uitnodiging om voortaan als ‘gewoon lid’ verder deel te nemen aan het cartel. Dit zorgde voor een pluralisatie van *plus-uns* – wat een verre echo opriep aan Lacans evolutie van **Le Nom du Père** over **Les Noms du Père** tot **Les non-dupes errent**. In ieder geval: de *plus-uns*, zich al dan niet bewust van hun functie, wisselden in een ervaring waarbij ze een intimiteit van zoekend spreken aantroffen die er zonder hen niet zou zijn geweest.

Het was en is met andere woorden een cartel waarvan het begin eigenlijk niet vast te leggen is, en de *plus-un* al evenmin. Terloopse bijdragen op de intercarteldag zouden kunnen suggereren dat het wel degelijk begonnen is...

Een ervaring van geheel andere orde betrof een cartel waarbij vier enthousiaste klinici me vroegen om *plus-un* te zijn van een cartel over Christian Demoulins *Se passer du père*. Gegrepen door hun enthousiasme was een negatief antwoord op hun vraag voor mij bij voorbaat uit den boze. Desalniettemin school er toch enige, misschien onbedoelde, ironie in hun vraag. Immers: hoe *plus-un* zijn van een cartel dat als thema heeft *Se passer du ... se passer d'un plus-un*? Het was duidelijk dat leergierigheid, een kritisch ondervragen en de bekommernis naar de klinische relevantie het cartel voortstuwde in de discussie. Als *plus-un* was het een plezier om dit te aanschouwen, ware het niet dat door andere verplichtingen een aantal bijeenkomsten in mijn afwezigheid plaatsvonden. Dit laatste zadelde me na verloop van tijd met een groeiend ongemakkelijk gevoel op. Enerzijds werd ik willens nillens geconfronteerd met de eigen limieten qua tijd; anderzijds wou ik geenszins het enthousiasme van dit cartel temperen. Dit hield aan tot ik terugdacht aan mijn ironische bedenking in het begin over het onderwerp van het cartel. Dit stelde me in staat om het

Plus ... ou moins?

werkelijke effect van mijn positie als *plus-un* onder de loep te nemen. Blijkbaar verliepen de discussies toch enigszins anders afhankelijk van mijn aan- of afwezigheid. Wanneer ik er was, kon ik deelnemen aan de discussies, sommige dingen in vraag stellen of af en toe iets verhelderen. Daar voorbij echter kon ik tijdens mijn aanwezigheid vooral vaststellen dat het enthousiasme blijvend aanwezig was en ieder in staat stelde om zijn eigen spoor te volgen in de lectuur en de discussie in cartel.

Wellicht is dat dan ook een interessante positie voor een *plus-un*, een die er misschien voor zorgt dat het dispositief van het cartel vooralsnog niet kantelt naar een bemeesterende en censurerende praktijk in de betekenis van Foucault: voldoende aanwezig zijn om te kunnen vaststellen dat men eigenlijk zonder kan... Om die mogelijkheid te installeren is het bovendien nodig om de aanvangssituatie niet te vergeten: er is immers reeds een spreken gaande voor er ooit sprake is van een *plus-un*. De centrale vraag is hoe hij zich verhoudt tot dit discours opdat hij het niet in zijn eigen banen dwingt – waarmee we terugkeren naar Foucault's citaat van het begin.

Toon Tellegen
voorgedragen door Chris Reyns en Hilde Coppens

Een gesprek

Waar zullen wij afscheid nemen?

In de regen.

Zullen wij schuilen?

Nee!

Hoe zullen wij ons voelen?

Ziek, vals en verlegen.

Wat zullen wij denken?

Was het maar gisteren, morgen of nooit.

Zal een van ons gelijk hebben?

Geen van ons zal gelijk hebben.

Zullen wij elk een andere kant uitgaan?

Wij zullen elk een andere kant uitgaan.

Zullen wij omkijken?

Een van ons zal omkijken. Stilstaan, aarzelen en omkijken.

Zo spraken zij met elkaar, telkens weer opnieuw.

Maar zij vroegen nimmer wie. Wie zou omkijken. Wie.

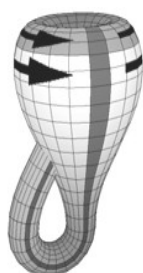
Uit: Toon Tellegen (1987), *Mijn Winter*, Amsterdam, Querido.

Preliminair

Brugge, 16 juni 2012

Beste leden,

Zoals reeds een aantal keer werd meegedeeld via de nieuwsbrieven uit de directieraad, wensen we dit jaar een nieuw intern tijdschrift op te starten. Voorlopig is de naam ervan nog even een verrassing. Die knoop wordt doorgehakt op de eerstvolgende directieraad en ultieme voorstellen zijn nog steeds welkom. Gezien we in het najaar een eerste nummer klaar willen hebben, wens ik via deze weg nog eens een warme oproep te doen door middel van een korte toelichting.

Het idee voor dit tijdschrift is ontstaan vanuit de vaststelling dat veel van het gesproken woord en *work in progress* dat gebeurt binnen het ruime kader van het gezelschap (cartels, atelier, seminaries vormingsinstituut, bijdragen IAEP, studiedagen idesça met lezingen en blocnotes, bijdragen onthaaldag, individueel werk van de leden,...) zijn weg slechts moeilijk vindt naar het geschreven woord en werk onder de vorm van wat een publicatie heet. Dat is jammer omdat hierdoor veel verloren gaat van wat *in se* de moeite is om met een ruimere groep te delen. Want naast het gegeven dat schrijven vaak verdiepend werkt voor de auteur, is het via die neerslag dat lezers kunnen deelnemen aan de ervaring van wat leeft bij een ander en dus bij uitbreiding ook van wat leeft binnen de vereniging ook daar waar men er zelf niet bij aanwezig kon zijn. Het moet gezegd dat we met de psychoanalytische perspectieven over een mooi instrument beschikken waarin het mogelijk is om die overstap naar het geschreven woord te maken en dat er vooral vanuit thema-nummers die ontstonden en ontstaan vanuit de lezingen op de studiedagen idesça veel voorbeelden zijn te geven waarin dit ook effectief goed is gelukt. Maar voor veel van de andere bijdragen lukt die overstap minder goed. De verwachtingen die gesteld worden aan een wetenschappelijk artikel zitten hier zeker voor een stuk tussen. Alleen al qua stijl, vorm en/of inhoud zijn er veel bijdragen die objectief niet voldoen aan de criteria van een wetenschappelijk artikel (een klinisch vignet is geen artikel, een korte cartelbijdrage is dat evenmin, hetzelfde geldt voor een verslag of impressie over een studiedag, een visietekst die men schrijft voor de eigen werkplaats etc...). Sommige van die bijdragen vragen nog bewerking vooraleer ze als artikel kunnen worden ingediend, maar andere bijdragen zullen steeds weerbarstig blijven ten aanzien van het medium dat een wetenschappelijk tijdschrift als de perspectieven is. Er wordt immers meer geschreven dan artikels alleen.

Daarnaast spelen ook subjectieve factoren een niet te onderschatten rol van bij het moment dat men verwachtingen aan de horizon laat verschijnen. Verwachtingen die men immers toeschrijft aan de Ander waartegenover men zich gaat positioneren. Niet zelden werkt dit verlamdend. In een mooi tekstje dat Sara Bergmans en Wim Galle enkele jaren geleden schreven voor de INTERcartelDAG onder de titel *Psychoanalytische Vormingen* (te raadplegen op de website) maakten zij een onderscheid tussen een product-als-gevolg en een product-als-oorzaak en alludeerden zij op dit

gegeven van de vraag van de Ander waaraan men zich onderwerpt op het moment dat men een product ‘moet’ afleveren: *men veronderstelt bijvoorbeeld dat er een afgewerkt product wordt verlangd (dat van enig ‘meesterschap’ getuigt aangaande de verwerkte materie), ... of men weigert een bijdrage omdat men denkt dat men net daaraan weerstand moet bieden.* Om het juk van die verwachtingen voor een stukje uit de weg te ruimen, stelden ze toen naar aanleiding van de intercarteldag voor *om af te stappen van de notie van product of productie om iets te introduceren als het concept van de **ouverture**: op welke wijze kan er, vanuit de beslotenheid van een cartel [seminarie, atelier, lezing etc] een ouverture, een opening worden gecreëerd naar het ‘sociale veld van de psychoanalyse’ – met andere woorden naar een ruimere groep, bijvoorbeeld een vereniging?*

De wijze waarop zij vervolgens het voorstel lanceerden van een inter-dag (en sedertdien INTERcartelDAG), *op het kruispunt tussen cartels, seminaries en studiedagen*, waarop dus meer dan enkel enkel en alleen cartelproducten gepresenteerd konden worden, mag wat ons betreft samen met de bovenstaande vraag het motto worden voor het inter(n) tijdschrift dat ons voor de geest staat. Terwijl zij zich toen retorisch afvroegen *of een inter-dag kon bijdragen tot een kruisbestuiving tussen die verschillende initiatieven* indien deze werd opgevat als een plaats waar deelnemers *een product-als-gevolg kwijt kunnen opdat het voor henzelf of voor de anderen als een product-als-oorzaak zou kunnen werken*, indien deze dus werd opgevat als *een forum of gemeenschappelijk ruimte die zich grondt in eerdere aparte ruimtes om eventueel nieuwe ruimtes te openen*, vragen wij ons vanuit het succes die deze formule van de inter-dag ondertussen heeft gekend af of we vandaag nog een stap verder zouden kunnen zetten door een dergelijke ouverture naar elkaar ook op papier te laten verschijnen. Dit is althans wat we zelf wensen en waartoe we iedereen willen uitnodigen.

Uw bijdragen zijn dus meer dan welkom. Qua vorm, stijl, en inhoud zijn er geen voorafgaande vereisten. Kort of lang, meer of minder afgewerkt, brieven, artikels, cartelproducten, gevallenstudies, vignetten, teksten op basis van een gegeven of gevolgd seminarie, bijdragen vanuit het onthaal van nieuwe leden, boekbesprekingen, tips of besprekingen over psychoanalytische bronnen op het internet, ervaringen of verslagen IAEP, is een greep van wat bij ons opkomt, maar u verzint misschien nog iets anders. Naargelang de aard van de bijdragen zal elk nummer in rubrieken worden onderverdeeld. Een vaste verschijningstermijn wordt niet voorzien en laten we afhangen van de respons. Concreet verwachten we uw inzendingen voor de samenstelling van het eerste nummer uiterlijk tegen 31 juli. Deze mogen gestuurd worden naar blommedavid@gmail.com of naar eender welk lid van de directieraad.

David Blomme